

KONYA HUKUK MEKTEBİ'NDE ANAYASA HUKUKU DERSLERİ

Constitutional Law Lessons at Konya Law School

Arş. Gör. Yasin YILMAZ*
Arş. Gör. Mehmet KİREMİTÇİ**

Öz: Konya Hukuk Mektebi (1908-1919), Tanzimat döneminde Osmanlı'da hukuk eğitiminin modernleşmesi sonucunda kurulan mekteplerden biridir. İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi müfredatının esas alındığı mektepte, anayasa hukuku dersleri İbrahim Şinasi Bey (Bilik, 1875-1975) tarafından verilmiştir. Şinasi Bey, Fransız anayasa hukucusu Félix Moreau'nun (1859-1934) kitabının ilk kısmını yaklaşık bir tercüme ile talebelere anlatmıştır. Bu makalede öncelikle Konya Hukuk Mektebi'nin açılışı, mekanı, öğretim kadrosu, müfredatı, mezunları, faaliyetleri ve kapanması hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra mektepte anayasa hukuku dersinde okutulan kitabın yazarı Félix Moreau ve dersin hocası İbrahim Şinasi'nin hayat hikayeleri anlatılmıştır. Sonrasında ise "Medhal-i Hukuk-ı Esasiye (Anayasa Hukukuna Giriş)" metni değerlendirilmiştir. Metin üç bölüme ayrılmış olup birinci bölüm anayasa hukukunun konusu ve kaynakları, ikinci bölüm devlet, egemenlik ve kuvvetlerin sınıflandırılması, üçüncü bölüm ise devlet şekilleri hakkındadır. Şinasi Bey'in tercümede yer yer kendi notlarını da ekleyerek değerlendirmelerini yazdığı görülmektedir. Bu notların dönemin anayasa hukuku anlayışı açısından önemli sayılabileceği ifade edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Konya Hukuk Mektebi, Anayasa Hukuku, İbrahim Şinasi, Félix Moreau, II. Meşrutiyet.

Abstract: Konya Law School (1908-1919) was one of the schools established as a result of the modernization of legal education in the Ottoman Empire during the Tanzimat period. In this school, which is based on the İstanbul Darülfünun Law Faculty curriculum. The constitutional law lessons were given by İbrahim Şinasi. Şinasi lectured the first part of the French constitutional jurist Félix Moreau's book to the students with an approximate translation. In this article, first of all, information about the opening, venue, teaching staff, curriculum, graduates, their activities and closure of Konya Law School is given. Afterwards, the life stories of Félix Moreau, the author of the book taught in the constitutional law class at this school, and İbrahim Şinasi, the teacher of the lesson, were told. Then the text of "Medhal-i Hukuk-ı Esasiye (Introduction to Constitutional Law)" was evaluated. The text is divided into three parts, the first part is about the subject and sources of constitutional law, the second part is about the state, sovereignty and classification of powers, and the third part is about the forms of state. It is seen that Şinasi wrote his evaluations by adding his own notes from time to time in the translation. It should be stated that these notes can be considered important in terms of the constitutional law understanding of the period.

Keywords: Konya Law School, Constitutional Law, İbrahim Şinasi, Félix Moreau, Second Constitutional Period.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü, yasinilymazz@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-3742-8743.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, mkiremitci@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4112-7986.

Makale Geliş Tarihi: 03.03.2022, Makale Kabul Tarihi: 24.03.2022

GİRİŞ***

Konya'da hukuk eğitiminin geçmişi oldukça eski tarihlere dayanır. İslamiyetin bu şehirde yayılmasından sonra Selçuklu, Karamanoğlu ve Osmanlı dönemlerinde İslam hukuku (fıkıh) merkezli eğitim veren medreseler, uzun yüzyıllar boyunca müslüman coğrafyalara önemli hizmetlerde bulunan hukukçular yetiştirmişlerdir.¹ Tanzimat döneminden sonra hukuk doktrini ve pratiğinde modern bir anlayış yerleşmeye başlamış ve hukuk eğitiminin de modernleştirilmesi sözkonusu olmuştur. Bu bağlamda makalenin ilk bölümünde Osmanlı'da hukuk eğitiminin modernleşmesiyle önce İstanbul'da 1878 yılında kurulan, daha sonra Darülfünun'a bağlanan Mekteb-i Hukuk'un² devamı ve şubesi sayılabilecek olan hukuk mekteplerinden Konya Hukuk Mektebi tanıtılacaktır.

Konya Hukuk Mektebi'nde anayasa hukuku derslerini veren İbrahim Şinasi Bey, Fransız anayasa hukukçusu Félix Moreau'nun kitabının bir kısmını, yaklaşık bir tercümeyle ders olarak okutmuş ve Konya'da bulunan Meşrik-ı İrfan Matbaası'ndan da bu metni bastırmıştır. Bu itibarla ikinci bölümde Moreau ve Şinasi'nin hayat hikayeleri anlatılacaktır. "Medhal-i Hukuk-ı Esasiye" başlıklı eser, hem Konya'daki ilk anayasa hukuku derslerine dair fikir vermesi hem de tespit edebildiğimiz kadarıyla bu alanda yabancı bir dilden çevrilen ilk kitap olması bakımından önemlidir. Metnin tanıtımı ve değerlendirmesi de üçüncü bölümün konusunu oluşturur. Bu çalışma ile Konya'da modern anayasa hukuku öğretiminin başlangıcı aydınlatılmış olacaktır.

I. KONYA HUKUK MEKTEBİ (1908-1919)

Merkezin yanında taşrada da hukuk mektebi ihtiyacını dikkate alan hukukçulardan o dönem Maliye Nezareti'nde hukuk müşaviri olan Seydişehirli Mahmut Esat ve Temyiz Mahkemesi Üyesi Kostaki Efendiler bir layiha/tasarı hazırlayarak Babiali'ye takdim etmişlerdir. Layihanın hükümet tarafından kabulü üzerine İstanbul'dan sonra, 1907 yılında Konya, Selanik ve Bağdat vilayetlerinde birer Mekteb-i Hukuk

*** Makale ekinde yer alan metni yayımlama izni verdikleri için İbrahim Şinasi'nin tek varisi olan Hidayet Oktay Bilik'in mirasçıları Esin Bilik ile Selin Bilik'e ve bu izni almamıza vesile olan Enes Cömert ve Rukiye Yılmaz'a teşekkür ediyoruz. Yine Félix Moreau'nun biyografisini yazarken Fransızca kavramları danıştığımız Arş. Gör. Kübra İmran Diler'e, İbrahim Şinasi'nin İstanbul Barosu'ndaki dosyasını bizim için tarayan Av. Tuğba Yerebasmaz'a, Moreau'nun eserinin 2 baskısını bizim için tarayan Arş. Gör. İbrahim Enes Onat'a ve makalenin geliştirilmesinde önemli katkıları olan Dr. Ali Adem Yörük hocamıza şükranlarımızı sunuyoruz.

¹ Bkz. Caner Arabacı, Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924), Konya Ticaret Odası, Konya, 1998, s. 141 vd.

² Bkz. Ali Adem Yörük, "Mekteb-i Hukukun Kuruluşu ve Faaliyetleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008; Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", C.XVI, S.3, 2012, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, s. 163-186.

daha açılması kararlaştırılmıştır.³ 5 Ocak 1908 tarihli kayıttaki ifadelere göre “*vilayât-ı sahaneden üçünde küşadı mukteza-yı irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi olan hukuk mekteplerinden birinin Konya'da tesisine...*”⁴ karar verilmiştir. Bu kararın üzerine bir ay kadar sonra Konya'da da bir hukuk mektebi açılmıştır. Mezun defterlerindeki bilgilere⁵ ve Refik Kırış'ın verdiği tarihe göre⁶ mektep, Rumi olarak 12 Şubat 1323, miladi 25 Şubat 1908 tarihinde açılmış ve yine bu tarihte öğretime başlamıştır. Resmi açılış töreni ise, 1 Mart 1908 Cumartesi günü yapılmıştır.⁷

Mektebe, Konya'da Mevlana dergahı yakınındaki Sedirler mahallesinde, bugün Koyunoğlu müzesinin civarına düşen ve Çelebi Konağı diye bilinen büyük bir konak tahsis edilmiştir. Bu binaya halen Konya müzesinde muhafaza edilen bir de levha yazdırıldığı rivayet edilmektedir. Daha sonra Konya Mekteb-i Hukuku, 12 Ekim 1909 tarihinde -bir dönem Özel İdare Binası- bugün de Zabıta Müdürlüğü olarak kullanılan Sanayi Mektebi'ne taşınmıştır.⁸ Mektebe hususi bir bina inşası planlanmışsa da bütçe yetersizliği dolayısıyla buna imkan bulunamamıştır.⁹

Mektebin ilk müdürlüğüne Osmanlı dönemi eğitim hayatının önemli şahsiyetlerinden Emrullah Efendi atanmıştır.¹⁰ Emrullah Efendi, 1882 yılında Mekteb-i Mülkiye'den mezun olup çeşitli vilayetlerde maarif müdürlüğü yapmış,¹¹ 1900 yılında tayin edildiği Meclis-i Maarif üyeliği uhdesinde kalmak üzere 9 Şubat 1908'de Konya Hukuk Mektebi

³ M. Ali Uz, “Osmanlı Döneminde Hukuk Mekteplerinin Açılması ve Konya Mekteb-i Hukuku”, Aralık 2007, Konya Ticaret Odası İpekyolu Dergisi.
http://mehmetaliuz.com/?pg=makale_icerik&makale_id=24 (S.E.T: 01.03.2022)

⁴ BOA., BEO, 3223/241692, 01.12.1325; BEO, 3152/236348, 15.08.1325.

⁵ Ali Adem Yörük, “Konya Hukuk Mektebi Mezunları”, Mütferrika – Kitabiyat Dergisi, sayı: 32, 2007, ss. 319-328; Seyit Taşer, Taşra Hukuk Mektepleri (Ortadoğu ve Balkanlardan Çekilme Sürecinin Eğitim Kurumlarındaki İzleri), Çizgi Yay., Konya, 2014, s. 21.

⁶ Fuad Arun, Muallim Refik Kırış -Hayatı ve Eserleri- (1868-1945), Ankara, 1968, s. 173.

⁷ Mehmet Önder, Sivaslı Ali Kemalî (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri), Yenikitap Basımevi, Konya, 1954, s. 64; Kerim Sarıçelik, “Osmanlı Devri Konyası'nda Modern Eğitim-Öğretim (1869-1919)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2009, s. 260.

⁸ Sanayi Mektebi'ne nakil durumu hakkında bkz. BOA, MF.MKT., 1141/45, 29.09.1327. Sarıçelik, 2009, s. 260.

⁹ Taşer, 2014, s. 131.

¹⁰ İ.MF., 14/8, 06.01.1326; Arun, s. 178; kendisinin bu göreve talip olduğu da kaydedilmiştir, bkz. Y..PRK.ZB., 38/15, 25.12.1325.

¹¹ Hayatı için bkz. Ziya Kazıcı, “Emrullah Efendi” md., TDVİA, <https://islamansiklopedisi.org.tr/emrullah-efendi>, (S.E.T: 13.03.2022) Bu maddede Emrullah Efendi'nin Konya Hukuk Mektebi müdürlüğü yaptığı yıl sehven 1906 olarak yazılmıştır.

Müdürlüğü'ne getirilmiştir.¹² 26 Mart 1908 tarihinde Hilmi Bey müdür olmuştur.¹³ 19 Ekim 1908 tarihinde ise Alaaddin Bey bu makama getirilmiştir.¹⁴ Alaaddin Bey o dönemin gazetelerinden Meşrik-ı İrfan'a gönderdiği 29 Mart 1909 tarihli bir teşekkür yazısında unvanını, “*Konya Darü'l-Fünun-ı Osmanî Hukuk Fakültesi Müdürü*” olarak kullanmıştır.¹⁵ Müdür muavini olan¹⁶ Fethi Efendi'nin de bir süre müdür vekilliği yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁷ Refik (Kırış) Bey ilk olarak 27 Mayıs 1912 tarihinde müdür olmuş,¹⁸ 30 Eylül 1913 tarihinde Darülfünun Hukuk Şubesi müdürü olarak tayin edilmiş, bu arada Mustafa Şeref Bey müdür olmuş,¹⁹ 31 Ocak 1914 tarihinde ise Refik Bey tekrar müdürlüğe getirilmiş²⁰ ve mektebin lağvına kadar (kendi hesabına göre 5 sene 1 ay 23 gün) bu göreve devam etmiştir.²¹

Mektebin son müdürü Refik Bey'in ifadesiyle “*bir kısmı müderris sıfatını haiz ve çoğu şark ve garp dillerinden bir kaçını bilen, yüksek ahlak seciyeli, devirlerinin alim ve fazıl şahsiyetleri*” olan muallim kadrosuna bakıldığında; Şinasi Bey'in hukuk-ı esasiye, hukuk-ı düvel ve hukuk-ı idare, Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi'nin ve Ahmed Ziya Efendi'nin Mecelle ve usul-i fıkıh, Sivaslı Ali Kemali Efendi'nin fıkıh ve ahkam-ı evkaf, Numan Sabit'in iktisat ve maliye, Selim Sabit'in Mecelle ve ticaret-i berriye; Hilmi Bey'in ticaret-i bahriyye, sakk-ı hukuk ve sakk-ı ceza, Hesabi Bey'in usul-ı cezaiye, kanun-ı ceza ve hukuk-ı ceza, Tahir Efendi'nin Mecelle ve feraiz, Refik Bey'in ise maliye ve iktisat dersleri

¹² Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1 -Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009, s. 314.

¹³ Y.A..RES., 154/72, 22.02.1326; Arun, s. 178.

¹⁴ MF.MKT., 1077/54, 14.09.1326; BEO, 3417/256210, 23.09.1326.

¹⁵ Uz, 2007.

¹⁶ MF.MKT., 1093/47, 24.12.1326.

¹⁷ Fethi Bey, hastalığı sebebiyle uzun süre İstanbul'da bulunmuş, bu sırada Şinasi Bey müdür vekili olarak görev yapmıştır. Anadolu, 20 Kanunuevvel 1324.

¹⁸ 21 Haziran 1913 tarihli bir belgede müdür olarak anılmaktadır: BOA, MF.İBT., 435/72, 16.07.1331.

¹⁹ Mustafa Şeref, 1912 yılında Paris Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1913 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi, Hukuk-ı Esasiye ve İdare Kürsüsü'ne müderris muavini olarak atanmıştır, aynı yılın sonlarına doğru Konya Hukuk Mektebi'ne müdür tayin edilmiş, 1914 yılında Konya mebusu olarak meclise girmiştir. Bu sırada İstanbul Hukuk Mektebi'nde eğitim ve öğretimde yeniden yapılanmaya kapsamında İdare Hukuku Kürsüsü'nün başına getirilmiş ve amme hukuku alanında profesörlük unvanı almıştır. Bkz. Metin Kopar, “Mustafa Şeref Özkan (1885-1938)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mustafa-seref-ozkan-1885-1908/> (S.E.T: 21.04.2022) Bu kısa zaman aralığında Fahrettin Bey ile Memduh Beyin de müdürlüğe tayin edildiği ifade edilmiştir. Bkz. Taşer, s. 109.

²⁰ MF.ALY., 55/97, 20.02.1332.

²¹ Arun, 1968, s. 174.

verdiği görülmektedir.²² Mektep kapandıktan sonra bu muallimlerden Refik Bey, Konya Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi'nde müderrisliğe devam etmiş, sonrasında Konya İmam ve Hatip Mektebi riyaziye muallimliğine tayin edilmiştir. Bir dönem müdürlük yapan Mustafa Şeref Bey, önce İstanbul Hukuk Mektebinde anayasa ve idare hukuku profesörlüğü, Burdur mebusluğu ve iktisat vekilliği yapmıştır. Ömer Vehbi Efendi, Konya İrfaniye Medresesi'nde müderrisliğe devam etmiş, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi'nde müderrislik, Konya mebusluğu ve müftülüğü yapmıştır. Sivasslı Ali Kemalî Efendi, muhtelif müesseselerde hocalık yapmış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi iken 1920 senesinde Konya'da vuku bulan Delibaş isyanında şehit edilmiştir.²³ Şinasi Bey, Konya Vilayeti Umur-ı Hukukiye müdürü olmuş, mübadele komisyonunda vazife görmüş, sonra İstanbul'da avukatlık yapmıştır. Selim Sabit, Konya'da avukatlık yapmıştır. İbrahim Hesabi Bey, Temyiz Mahkemesi azalığı, Bafra'da avukatlık ve İzmir'de Maliye Vergiler Muvazzaf İtiraz Komisyonu başkanlığı yapmıştır. Mehmed Tahir Efendi, Temyiz Mahkemesi azası olmuştur. Numan Sabit Bey, Gölpazarı gibi ilçelerde kaymakamlık yapmıştır. Hilmi (Akyol) Bey de, Konya'da avukatlık, baro başkanlığı, Ankara'da Maliye Vekaleti ile diğer müesseselerde hukuk müşavirliği yapmıştır.²⁴

1908 yılı Mayıs ayında hukuk mekteplerinin eğitim süresinin 3 yıldan 4 yıla çıkarılmasına dair karar neticesinde Konya Hukuk Mektebi de buna yönelik bir programlamaya gitmiştir.²⁵ Mektepte medrese kökenli müderrislerin fıkıh kitapları ve Mecelle metnini, modern eğitim alan hocaların ise Fransız hukuk literatüründen kitaplar ile kanun metinlerini ders olarak okuttukları tahmininde bulunmak zor değildir.

²² Refik Kırış, "15 Mart 1914 tarihinde Konya Mekteb-i Hukuk Heyet-i İdare ve Talimiyesi" notuyla bir fotoğraf paylaşmış (Arun, s. 96) ve muallimlerin hangi derslere girdiklerini yazmıştır. Bu fotoğrafı daha sonra da Yusuf Boşyal bir makalesinde neşretmiştir: "Selçuk Üniversitesi Kurulurken", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1/73-79, 1981.

²³ Bkz. Önder, 1954, s. 64.

²⁴ Arun, 1968, s. 177-178. Mektepte başka isimler de muallimlik yapmıştır: Haki Bey ve Ata Bey'in ceza hukuku muallimliği yaptığı ve Mehmed Said Efendi ile Burhaneddin Efendi'nin de kadroda yer aldığı kayıtlarda bulunmaktadır. BOA, MF.MKT., 1060/17, 17.05.1326; MF.MKT., 1164/41, 20.11.1328. DH.MKT., 1288/23, 04.08.1326. Mekteb'de ayrıca ilmiye mensupları da dersler vermişlerdir. Bunlar; Sivasslı Ali Kemalî, Hadimli Ömer Vehbi, Şeyhzade Ahmed Ziya Efendi'dir. Diğer taraftan medreseden icazet alıp bu okula devam edenler de bulunmaktaydı. Musa Kazım Onar Efendi, Mustafa Fevzi Karaağaç Efendi, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu Efendi, Ali Sami Efendi, Ali Kudsi Efendi bunlardan bir kaçısı idi. Bkz. Arabacı, s. 532, 535. Konya ulemasının Hukuk Mektebi'ne karşı hasmane bir tutum içinde olmadıkları rahatlıkla söylenebilir. Bkz. Serhat Aslaner, "İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006, s. 29.

²⁵ Ekrem Buğra Ekinci/Osman Kaşıkçı, "Konya Hukuk Mektebi", S.100, Konya 1996, Konya Ticaret Odası Yeni İpek Yolu Dergisi.

Nitekim İstanbul'da uygulanan tedarisat programının Konya Hukuk Mektebi'nde de uygulanmasına yönelik bir karar alınmıştır.²⁶

Özgün olarak zikredilebilecek ders kitaplarından biri makale konumuz olan Félix Moreau'dan anayasa hukuku ders kitabı çevirisidir. Sonraki bölümde bu metinle ilgili detaylı bilgi verilecektir. Diğer ders kitapları ise mektepte 1909-1913 yılları arasında Mecelle ve Feraiz dersleri veren Ahmed Ziya Efendi'ye ait *Emâli'l-Ferâiz*, *Ucâletü'l-Ferâiz*, *Sülâfetü'l-Ferâiz* ve *Emâli'l-Vesâyâ* isimli matbu eserler ile Mecelle'nin ilk yüz maddesinin şerhi olan *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye Şerhi* isimli el yazmasıdır.²⁷ *Emâli'l Vesâyâ* isimli eserde “*Konya Mekteb-i Hukuk talebesine imla ve tedaris olunduktan sonra tab‘ olunmuştur*” ibaresi bulunmaktadır.²⁸

Mezun defterindeki bilgilere göre Konya Hukuk Mektebi, 1915 yılının Kasım ayı sonuna kadar düzenli olarak öğretime devam etmiş, bu tarihten sonra bütün öğrenciler askere sevk edildiği için öğretime fiilen ara verilmiş, 1918 ve 1919 yıllarında ikmal imtihanları ile son mezunlarını vermiştir. Mektep, faaliyette bulunduğu süre içerisinde toplam 134 mezun vermiştir. Mektebin ilk 109 mezununa ait bilgiler içeren bir defterden hareketle kız öğrencisi olmadığını, mezunlarının tamamı erkek olduğunu, büyük çoğunluğun müslüman olduğunu, toplam 15 gayrimüslim mezun bulunduğunu, mezunların 44'ü aliyyülala, 44'ü ala, 19'u karib-i ala ve ikisi vasat derece ile mezun olduğunu, başarı yüzdesinin %40 gibi yüksek bir seviyeye vardığı mezkur yazıda ifade edilmektedir.²⁹

Konya Hukuk Mektebi talebeleri bir cemiyet, cemiyete ait bir de hukuk kütüphanesi kurmuşlardır. 1910 yılına ait bir haberde bu cemiyetin taşrada kurulan ilk ilmî cemiyet olduğu ifade edilmiş ve erbab-ı mürüvvetten kütüphanenin geliştirilmesi için yardım talebinde bulunulmuştur:

“Milel-i mütemeddinede her şube-i ilm u fen erbabı biraraya gelerek mensup olduğu ilim ve fen ve mesleğin terakkisini düşünmek, lazım gelen

²⁶ MF.MKT., 1017/27, 11.08.1325.

²⁷ Ziya Efendi'nin Mecelle şerhi de 1909 yılında verdiği ders notlarından oluşmaktadır. Bu şerh, A. Osman Koçkuzu tarafından yayınlanmıştır. Ahmed Ziya Efendi, İslâm Hukukunun Genel İlkeleri -Kavaid-i Külliye Şerhi-, İstanbul, 1996.

²⁸ Ahmed Ziya Efendi'nin hayatı ve ismini zikrettiğimiz kitapların tespiti ve tanıtımı ile “Emâli'l-Vesaya” metninin çeviriyazısı için bkz. İsmail Bilgili, “Şeyhzâde Ahmed Ziyâ Efendi'nin Hayatı ve 'Emâli'l-Vasâyâ' Adlı Eseri”, S.12, Konya 2008, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, s. 301-344.

²⁹ Yörük, “Konya Hukuk Mektebi Mezunları”, s. 319-328. Mezun sayıları yıllara göre şu şekildedir: 1911'de 37, 1912'de 23, 1913'de 18, 1914'de 15, 1915'de 13 ve 1919'da 3 kişi mezun olmuştur. Mezunlar arasında öne çıkan isimler şunlardır: Musa Kazım Onar (1, 2, 3. dönem Konya milletvekili), Şaban Sırrı Hâcek (4. dönem milletvekili), Eyüp Sabri Hayırlıoğlu (2. dönem milletvekili, 1951'de Diyanet İşleri Başkanı), Mustafa Şevki Ergun (4. dönem milletvekili), Mustafa Feyzi Karaağaç (2. dönem milletvekili), Musa Kazım Gürel (3, 4. dönem milletvekili). Taşer, 2014, s. 170-174.

tedabire tevessül eylemek için cemiyetler teşkil edilmiş ve cemiyât-ı mezkure maksad-ı teşkile pekçok hidemât-ı ber-güzide ifa eylemişlerdir. Bizde Meşrutiyet'ten evvel cemiyet lafzı ağza bile alınmazdı. İnkılab-ı Meşrutiyetle beraber payitahtımızda sürver-i muhtelifede cemiyetler teşkil edilmiş ve bu cemiyetlerin fevaidi de görülmüştür. Maamafih taşralarda ilmî bir cemiyet teşkili, zannediyorum, ilk defa Konya Hukuk Talebesine nasip olmuştur. Memleketimizde, kâffe-i şuaât-ı ilmiye ile beraber, pek geride kalmış olan ilm-i celil-i hukukun terakki ve tefeyyüzüne hadim olacağı tabiidir. Cemiyet tevsi' ve intişar-ı ilm-i hukuku temin etmek için en mükemmel vasıta olan bir kütüphane teşkilini de unutmamıştır. Memleketimizde bir kütüphane-i hukuk teşkilinin ne kadar müşkil ve ne kadar fedakarlığa mütevakkıf olduğu erbabının malumudur. Maamafih bu kadar mukaddes bir maksadla vaki olan bu teşebbüs-i mühimme erbab-ı mürüvvet dest-i muavenetini uzatacak olursa bütün bu müşkilatın önü alınarak birkaç sene zarfında âsâr-ı ber-güzide-i hukukiyeyi câmi bir kütüphanenin vücudpezir olacağı emr-i tabiidir. Genç meslektaşlarımızı bu babdaki himmet-i terakkiperveranelerinden dolayı tebrik ve muvaffakiyetlerini temenni eyleyiriz.”³⁰

Talebe-i Hukuk Cemiyeti için üyeler tarafından bir nizamname hazırlanmıştı, buna göre cemiyetin amacı her inançtan hukuk talebeleri arasında kardeşlik ve yardımlaşmayı temin etmektir.³¹ Cemiyetin toplantılar düzenleyerek güncel konular üzerinde müzakerelerde buldukları görülmektedir.³²

II. Meşrutiyet dönemi Konya gazetelerinden³³ mektebin sosyal ve düşünsel faaliyetleri hakkında fikir vermesi için birkaç yazı ve haber nakletmek yerinde olacaktır. Mektebin açıldıktan birkaç sene sonra Konya'dan kaldırılarak İzmir'e nakledileceğini haber almıştır. Konyalılar tabiatıyla böyle bir nakle karşıdır; tarşrada ilmin yayılması için bu tür okulların gerekliliği vurgulanmış, istibdat devrinde bile mektep kapatılmadığı söylenmiş, eğer ekonomik sebeplerle böyle bir karar verilmişse mektepteki hocaların elli dakikalık derse karşı aldıkları 75 kuruşluk ücretten -bu miktar çok görülmemesine rağmen- vatanın içinde bulunduğu durum içinde biraz daha fedakar olunabileceği ifade

³⁰ “Şuûn-ı Hukûkiye: Konya Talebe-i Hukuk Cemiyeti”, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, sy. 12, 28 Şubat 1325/13 Mart 1910, s. 431; Bu çağrı karşılık bulmuş olsa gerek ki Gümölcine milletvekillerinden Mehmet Arif Bey, cemiyet kütüphanesine çok değerli kitaplar hediye etmiştir. Bkz. Hakem, 6 Cemaziyelahir 1328/15 Haziran 1910, sy. 88, s. 2.

³¹ Meşrik-ı İrfan, 21 Kanunusani 1325; Hakem, 30 Recep 1328/7 Ağustos 1910, sy. 102, s. 2.

³² Bkz. Hakem, 9 Safer 1328/20 Şubat 1910, S.69, s. 2.

³³ Bu gazetelerdeki malumatlara şu tezlerden istifade ile ulaştık: Taner Özcan, “Meşrutiyet Dönemi Konya Basınına Bir Örnek Meşrik-ı İrfan Gazetesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008; Saime Gündüz, “Hakem Gazetesine Göre II. Meşrutiyet Başlarında Konya”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008; S. Sinem Sevindir Dinç, “Anadolu Gazetesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Konya, 2006.

edilmiştir.³⁴ Arşiv kayıtlarında da kapatılma yönündeki fikirlerin uygun bulunmadığı ve mektebin ilga olunmayacağı ifade edilmiştir.³⁵

Meşrik-ı İrfan'da yer alan bir habere göre Beyşehirli Ahmet Kemal, 1910 yılının Şubatında bir Cuma akşamı mektep talebelerine bir konferans vermiştir. Konferansta Konya Hukuk Mektebi'nin önemi üzerinde durulmuş, Anadolu'da böyle bir mektep bulunmasının büyük bir şans olduğu belirtilmiştir. Konya'nın ilerlemesi için neler yapılması gerektiğinden de bahseden Ahmet Kemal'i, Hukuk Mektebi Müdürü Fethi Bey tebrik etmiş, talebeler ise "şiddetle alkışlamışlardır."³⁶

Talebelerin de gazete sütunlarında ciddi fikir tartışmalarına giriştikleri görülmektedir. Mekteb-i Hukuk talebelerinden Manisalı Mehmet Nuri ile Seydişehirli Zeki'nin yaşadığı kalem kavgası buna örnek olarak verilebilir. Mehmet Nuri'nin, kısas ve suçluya işkenceyi olanca kuvvetiyle savunan 85. sayıdaki yazısıyla başlayan bu tartışma yaklaşık 20 sayı boyunca devam etmiştir. Seydişehirli Zeki, bu görüşe karşı çıkmakta kısas ve suçluya işkencenin savunulmasını ayıp bulmaktadır. İki taraf da görüşlerinin meşruluğunu ispat etmek için İslamî referanslara başvurmuşlardır. Gazetede iki yazar arasında olan bu tartışma 104. sayıda başyazar Ahmet Kemal'in artık bu tartışmanın bitmesini isteyen başyazısı sonrasında nihayete ermiştir.³⁷

Güncel gelişmeler karşısında da mektep mensupları toplumsal eylemler içerisinde yer almışlardır. Örneğin Girit adasının Yunanistan tarafından ilhak edilme teşebbüsü, Meşrik-ı İrfan'da ve Konya halkında büyük tepkiye sebep olmuştur. Bir miting tertip edilmiş, Konya Hukuk Mektebi muallimlerinden -kendisi de Girit doğumlu olan- İbrahim Şinasi burada bir konuşma yapmıştır. Şinasi'nin konuşması sırasında meydana gelen ağlayan birçok kişi olmuştur. Bu sırada miting meydanında yükselen ses, "Ya Girit, Ya Ölüm" sloganıdır. Şinasi konuşmasını tamamladıktan sonra, Müftü Hacı Ahmed Efendi tarafından Girit için dua edilerek miting son bulmuştur.³⁸ Bir sayı sonra Hukuk Mektebi talebesi Manisalı Mehmet Nuri'nin "Girit Osmanlıların, Osmanlıların Kalacak ve Hubbu'l-Vatan Mine'l-İman" başlıklı makalesi yayımlanır. Makale Girit için yazılmış bir nutuk tarzındadır.³⁹

³⁴ Meşrik-ı İrfan, 18 Haziran 1325/1 Temmuz 1909, sy. 30; Anadolu, 29 Kanunuevvel 1324/11 Ocak 1909; Hakem, 22 Cemaziyelahir 1327/11 Temmuz 1909, sy. 29.

³⁵ DH.MKT., 2865/36, 15.06.1327; DH.MUİ., 146/36, 14.07.1329.

³⁶ Meşrik-ı İrfan, 8 Şubat 1325/21 Şubat 1910, sy. 93.

³⁷ Meşrik-ı İrfan, 18 Mart 1326/31 Mart 1910, sy. 104

³⁸ Meşrik-ı İrfan, 6 Mayıs 1326/19 Mayıs 1910, sy. 117; Hakem, 10 Cemaziyevvel 1328/20 Mayıs 1910; Girit ile ilgili mitinglerin devam ettiği görülmektedir, bkz. Hakem, 21 Recep 1327/8 Ağustos 1909, sy. 35.

³⁹ Meşrik-ı İrfan, 10 Mayıs 1326/ 23 Mayıs 1910, sy. 118.

Gazetenin 105. sayısının büyük bir bölümü donanma yardımı haberleriyle doludur. Donanmanın vatan için gerekliliğini tekrar tekrar anlatan yazıda, Konyalılardan daha büyük yardımlar istenmektedir. Hukuk Mektebi Talebesi Kayserili Ahmet Zeki'nin, "Donanma Sayesinde Devletimiz Şanlanacak, Milletimiz Canlanacaktır" başlıklı makalesi de donanma yardımı üzerinedir.⁴⁰

Görüldüğü üzere hukuk mektebi talebeleri, devletin ve toplumun içinde bulunduğu sorunlara karşı son derece duyarlıdırlar ve mitingler, toplantılar, gazete yazıları gibi araçlarla siyasal ve toplumsal görevlerinin bilincinde olduklarını göstermişlerdir.

20. yüzyılın başlarından itibaren "Vilayet Hukuk Mektepleri" olarak anılan Selanik, Konya ve Bağdad'da hukuk mektepleri açılmıştır. Ancak bu mektepler bağımsız olmayıp önceleri İstanbul'daki Mekteb-i Hukuk'a ve daha sonra da Darülfünun Ulum-ı Hukukiye Şubesi'ne bağlı birer şube sayılmışlar ve diplomaları da İstanbul'dan düzenlenmiştir.⁴¹ Konya Hukuk Mektebi, I. Dünya Savaşı'ndan dolayı yaşanan sıkıntılar üzerine 15 Mart 1919 tarihinde kapanmıştır.⁴² Mektep hakkında bu şekilde bir tanıtım yapıldıktan sonra⁴³ mektepte okutulan anayasa hukuku ders kitabının kaynak ismi Moreau ve dersin hocası İbrahim Şinasi'yi tanıyabiliriz.

II. FÉLİX MOREAU VE İBRAHİM ŞİNASİ'NİN HAYAT HİKAYELERİ

Félix (Pierre-Louis) Moreau, 2 Kasım 1859 tarihinde Bordeaux'da doğmuştur. Hukuk lisans eğitimini 1879 yılında Bordeaux Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Bordeaux Hukuk Fakültesinde 1883 yılında uluslararası özel hukukta yabancı mahkemelerin verdiği kararların Fransa'daki etkileri konulu doktora tezini savunmuş⁴⁴ ve doktor ünvanını almıştır. Kariyerinin ilk zamanlarında avukatlık yaptığı görülmektedir. Ders verme yetkisini aldıktan sonra 1885 yılından 1920'ye kadar Aix-Marsilya Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Fransız Kamu ve Özel Hukuk Tarihi, Fransız Hukuk (Genel) Tarihi, Fransız Kamu Hukuku Tarihi, Fransız Özel Hukuk Tarihi, Anayasa Hukukuna Giriş, Anayasa Hukuku, İdare Hukukuna Giriş ve İdare Hukuku isimli

⁴⁰ Meşrik-ı İrfan, 22 Mart 1326/4 Nisan 1910, sy. 105.

⁴¹ Taşer, 2014, s. 27. Dölen, s. 306. Bulabildiğimiz bir örnekte Konyalı Mehmet Receb Efendi'nin de 30 Ağustos 1914 tarihli diplomasında "Darü'l-Fünun-ı Osmani -fi Konya-hukuk şubesinde tahsilini ikmal eden..." ifadesinin bulunduğunu gördük.

⁴² Arun, 1968, s. 173; Taşer, 2014, s. 206.

⁴³ Arşivde karşılaştığımız belgeler ve diğer kaynakları dikkate aldığımızda bu konuda ayrıca bir çalışma yapılmasının gerekli olduğunu belirtmek isteriz.

⁴⁴ Doktora tezi için bkz. <http://www.babordnum.fr/items/show/524>; Ayrıca PDF halini görmek için bkz.

<http://www.babordnum.fr/files/original/49dde5bc09afb35b86eee5400336207f.pdf>.

dersleri vermiştir. Bunların yanı sıra zaman zaman Marsilya Fen Fakültesinde de çeşitli isimler altında dersler okutmuştur. Kariyerinin bu sürecinde (1885 sonrası) Profesör ünvanını da almıştır. Moreau, 1919-1930 yılları arasında Aix-Marseille hukuk fakültesinin dekanı olarak görev yapmıştır. Moreau, 1930 yılında emekli olmuş ve dört yıl sonra da 17 Mayıs 1934 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁵

Félix Moreau'nun birçok kitabı ve makalesi bulunmaktadır.⁴⁶ Çalışma konumuzun merkezinde yer alan “Anayasa Hukukunun Temeline Giriş (Devlet Organlarının Teşkilatlanması)” şeklinde çevrilebilecek olan “*Précis Élémentaire De Droit Constitutionnel (Organisation Des Pouvoirs Publics)*” isimli eserinin ilk baskısı 1892 yılında yapılmış olup ulaşılabilen son baskısı (10. Baskı) 1928 yılına aittir. Bu eser 1908 tarihli 6'ncı baskısından itibaren içeriğine kamu hürriyetlerini (libertés publiques)⁴⁷ de alacak şekilde genişletilmiştir.

İbrahim Şinasi Bey (1875-1975), Girit'in Kandiye kasabasında Hüseyin ve Azize'nin oğulları olarak doğmuş, ilk öğreniminin ardından İstanbul Darülfünun Hukuk Şubesi'nden alıyyü'l-âla dereceyle mezun olmuş, 1909 yılının başında İstanbul'da Konya'daki mektep muallimliği için açılan sınavda birinci olarak Konya Hukuk Mektebi'nde 3000 kuruş maaşla göreve başlamıştır.⁴⁸ Şinasi Bey'in birinci sınıflara usul-i muhakemat-ı cezaiye ve hukuk-ı esasiye, ikinci sınıflara hukuk-ı düvel ve hukuk-ı idare, üçüncü sınıflara da ticaret-i berriye derslerini okutmasına karar verilmişti. Yine aynı yıl açılan Konya Polis Mektebi'nde hukuk-ı düvel ile idadi seviyesinde eğitim vermek üzere 1913 yılında açılan Ümit Mektebi'nde ilm-i iktisad derslerini Şinasi Bey okutmuştur.⁴⁹ 1915 yılının sonunda Konya Hukuk Mektebi savaş nedeniyle fiilen kapalı olduğu için Şinasi Bey, 2500 kuruş maaşla Konya Vilayeti Umur-ı Hukukiye Müdürü olmuş,⁵⁰ mübadele komisyonunda vazife görmüş, sonrasında İstanbul'da avukatlık yapmıştır.⁵¹ İstanbul Barosuna 568 numarayla kayıtlı İbrahim Şinasi, Cumhuriyet döneminde “Bilik” soyismini almıştır. Bilik'in 1938 ve 1941 yıllarındaki haberlere bakarak İstanbul Maliye Muhakemat Müdürlüğü avukatlığını yaptığını

⁴⁵ Félix (Pierre-Louis) Moreau hakkında daha fazla bilgi için bkz. <https://www.idref.fr/074137441>;
<http://siprojuris.symogih.org/siprojuris/enseignant/56896>.

⁴⁶ Kitap ve makaleleri için bkz. <http://siprojuris.symogih.org/siprojuris/enseignant/56896>.

⁴⁷ Bu kavram hakkında bkz. Kemal Gözler, İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Ekin Yay., Bursa, 2017, s. 62 vd.

⁴⁸ Anadolu, 18 Kanunusani 1324/31 Ocak 1909; Sarıçelik, 2009, s. 264; Taşer, 2014, s. 89, 97.

⁴⁹ Sarıçelik, 2009, s. 231, 280-281; Gündüz, 2008, s. 488-489.

⁵⁰ Taşer, 2014, s. 184.

⁵¹ Arun, 1968, s. 178

söyleyebiliriz.⁵² Barodaki dosyasına göre kendisi avukatlıktan 1 Aralık 1965 tarihinde emekli olmuş ve 9 Aralık 1975 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. İbrahim Şinasi'nin bilinen tek eseri makale konumuzu oluşturan anayasa hukukuna giriş metnidir, bu metnin özelliklerini ve değerlendirmesini ayrıca ele alabiliriz.

III. “MEDHAL-İ HUKUK-I ESASIYE” (ANAYASA HUKUKUNA GİRİŞ) METNİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı döneminde anayasa hukuku (hukuk-ı esasiye) derslerinin mekteplerde verilmeye başlaması II. Meşrutiyetin ilanı ile mümkün olmuştur. Daha önce anayasa hukuku dersleri gizli gizli verilebilmekteydi.⁵³ Konya Hukuk Mektebi muallimlerinden İbrahim Şinasi de Félix Moreau'nun kitabının giriş kısmının yaklaşık bir çevirisini yapmış ve hukuk talebelerine bu metin üzerinden anayasa hukuku dersini anlatmıştır. Bu metin aynı zamanda tespitimize göre anayasa hukuku alanında yabancı bir dilden Türkçeye çevrilen ilk kitap olma özelliğini taşımaktadır. Moreau'nun Osmanlı anayasa hukuku düşüncesinde etkili bir isim olduğu ifade edilebilir. Örneğin Osman Sermed, Selanik Hukuk Mektebi'nde okuttuğu anayasa hukuku kitabının yazımında Duguit ve Esmein'in yanında Félix Moreau'dan da istifade ettiğini söylemiştir.⁵⁴ Yine Babanzade İsmail Hakkı da anayasa hukuku kitabında Moreau'ya atıf yapmıştır.⁵⁵

Konya'da bulunan Meşrik-ı İrfan Matbaası'nda basılan eser 64 sayfadır. 1910 yılının son aylarına tekabül eden Hicrî 1328/Rumî 1326 tarihinde basılmıştır. İbrahim Şinasi'nin önsözü “İfade” başlığıyla ilk sayfada yer alır. Burada kitabın iki cilt olarak tasarlandığı, ilk cildinde teorik esasların işlendiği bir giriş yapılacağı ve ikinci cildinde ise Osmanlı anayasa hukuku üzerinde durulacağı söylenmiştir. Fakat ikinci

⁵² Yeni Sabah, no. 207, 30 Son Teşrin 1938, s. 7; Tasvir-i Efkar, no. 4898, 8 Birincikanun 1941, s. 3.

⁵³ Bkz. “(...) Bu efendilere kemal-i hulûs ve memnuniyetle kendi ikametgahında gizlice ve fahrî olarak ders verir idim.” Rıza Tefvik, “Hukuk-ı Esasîyeye Medhal”, Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası, 1 Nisan 1326 [14 Nisan 1910], c. I, sy. 4 (16), s. 532-576; 1 Mayıs 1326 [14 Mayıs 1910], c. I, sy. 5 (17), s. 613-629; “Hukuk-ı esasiyeyi, Sultan Abdülhamid-i Sâni ahdinde mektepte okutmuyorlardı. Muallimlerimiz, ez-cümle sadr-ı esbak merhum Hakkı Paşa, derslerinde gümrükten mal kaçırıcısına biraz hukuk-ı esasiyeden bahsederdi.” Celal Nuri, “Fenn-i Hukuktaki İnkılab Hakkında Musahabe”, haz. Yasin Yılmaz, sy. 28, 2019 Güz, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, s. 115-120; “(...) bizde inkılab-ı mesuda değin bu ilmin tedvini muhal olmuştu.” Osman Sermed, Hukuk-ı Esasiye, Asır Matbaası, İstanbul, 1911, s. 3.

⁵⁴ Osman Sermed, 1911, s. 4.

⁵⁵ Babanzade, Félix Moreau'nun devlet tanımını nakletmiştir: “devlet, beşeriyetin ahaliye, araziye ve hükümete malik bir cemiyet-i tamme ve müstakillesine ıtlak olunur.” Babanzade İsmail Hakkı, Hukuk-ı Esasiye, haz. Fernaz Balcıoğlu/Ayça Büşra Balcıoğlu, Erguvani Yay., Ankara, 2014, s. 43.

cildin anayasa hukuku derslerinde işlenmiş olsa da yayımlanmadığı görülmektedir. Önsözde daha sonra anayasa hukukunun Osmanlı'da ancak II. Meşrutiyet döneminde gelişmeye başladığı zikredilmiş ve eksikliklerin ve hataların bu sebeple affedilmesi talep edilmiştir.⁵⁶

Çeviri kitap üç bölüme ayrılmış olup birinci bölüm anayasa hukukunun konusu ve kaynakları, ikinci bölüm devlet egemenlik ve kuvvetler ayrılığı üçüncü bölüm ise devlet şekilleri hakkındadır. Kapak sayfasında “Konya Hukuk Mektebi Muallimlerinden İbrahim Şinasi” ibaresi yer almakta ve eserde Moreau'nun “*Précis Élémentaire de Droit Constitutionnel*” ismindeki eserinin esas alındığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte çeviri eserde, eserin hangi baskısının esas alındığına yönelik bir bilgi verilmemiştir. Ayrıca her ne kadar aslının aynen tercümesi olduğu söylene de esere bazı yerlerde İbrahim Şinasi'nin bireysel katkıları görülmektedir. Bu itibarla Moreau'nun eserinin hangi baskısının esas alındığı tarafımızdan tam olarak tespit edilememiştir. Ancak yaptığımız araştırmada eserin dört farklı baskısına ulaşabildik. Bunlar 1892 yılında basılmış olan birinci baskı, 1897 yılında basılmış olan üçüncü baskı, 1908 yılında basılmış olan altıncı baskı ve 1921 yılında basılmış olan dokuzuncu baskıdır. Birinci ve dokuzuncu baskıya internet vasıtasıyla ulaşılabilir. Diğer üçüncü ve altıncı baskıları ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinden temin edilmektedir. Kanaatimizce İbrahim Şinasi, eserin 1910'dan önceki baskılarından (1892, 1894, 1897, 1900, 1905, 1908)⁵⁷, birini esas almış olmalıdır. Zira yukarıda belirtildiği üzere çeviri eserin basım yılı miladi 1910 yılının son aylarına tekabül ettiği görülmektedir. Nitekim bu çalışmada da ulaşılabilmiş baskılar mukayese edilerek değerlendirme yapılmış olup özellikle 1908 yılında basılmış olan altıncı baskısı dikkate alınmıştır. Birinci baskı dikkate alınamazdı çünkü giriş (introduction) kısmının ilk bölümü “Sosyal Bilimler ve Hukuk” (La science sociale et le droit) başlığı ile başlamakta olup çeviri eserin başlıklandırması ile uyuşmamaktadır. Üçüncü baskı da dikkate alınamazdı çünkü giriş kısmı altında bölüm başlıkları yer almakla birlikte alt başlıklar paragraf içi başlık olarak verildiği görülmektedir. Oysa altıncı baskının giriş kısmında yer alan bölüm başlıkları ve alt başlıklar çeviri eser başlıkları ile birebir uyuşmaktadır. Bununla birlikte altıncı baskı ile de uyuşmayan yerler mevcuttur. Moreau, eserinde paragraf numaralandırması tercih etmiştir. Çeviri metinde de benzer numaralandırmalar görülmektedir. Ancak altıncı baskıda yer alan 5'inci paragraf ile çeviri metinde yer alan 5'inci paragraf birbirini tutmamaktadır. Moreau, bu paragrafı sonradan eklemiş olsa gerektir. Bu

⁵⁶ İbrahim Şinasi, s. 3. Aşağıda çeviri metne yapılması gereken atıflar Moreau'ya atıf yapılmıştır. Bununla birlikte kimi yerlerde İbrahim Şinasi'nin kendi görüşlerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle İbrahim Şinasi'ye ait olduğunu düşündüğümüz yerlerde atıf Şinasi'ye yapılmıştır.

⁵⁷ Türkiye kütüphanelerinde 1897, 1908 ve 1911 baskıları bulunmaktadır.

paragraftan sonra ise çeviri metinde yer alan numaralandırma altıncı baskı ile yer yer değişmektedir. O halde denilebilir ki İbrahim Şinasi, eserin -bizim ulaşamadığımız- dördüncü veya beşinci baskımını çevirmiştir. Burada eserin aslına müracat etmek zorunda kaldığımız yerlerde de bu hususlar göz önünde bulundurulurken altıncı baskı esas alınmıştır.⁵⁸

Birinci bölüm anayasa hukukunun konusu ve kaynakları (objet et sources du droit constitutionnel) hakkındadır. Hukuk, insanlar arasındaki iyi ilişkilerin korunması ve devam ettirilmesi için konulmuş temel ilkelerin toplamı olarak tanımlanmıştır. Hukuk bilimi, kamu hukuku (droit public) ve özel hukuk (droit privé) olmak üzere ikiye ayrılmakta, kamu hukuku, milli (droit public national) ve devletler (droit international public) kamu hukuku olarak kendi içinde iki kısımda değerlendirilmekte, milli kamu hukuku da anayasa (droit constitutionnel) ve idare hukuku (droit administratif) olmak üzere iki sınıfta incelenmektedir.⁵⁹ Anayasa hukuku ile idare hukuku arasında yakınlık bulunsa da birbirinden farklı alanlardır, çünkü anayasa hukuku devlet yapısı ve işleyişi ile devlet kurumlarının genel anlamda faaliyet alanlarını incelerken idare hukuku, iller ve ilçelerle yani yerel idari birimlerle ilgilenir ve devlet kurumlarının görev alanlarını da daha detaylı olarak tetkik eder.⁶⁰

Anayasa hukukunun biri devletin yapısına yönelik, diğeri devlet egemenliğinin sınırları ile bireylerin hak ve özgürlüklerini kapsayan iki konusu bulunmaktadır. Anayasa hukukunun kaynakları anayasa, ferman gibi yazılı hukuk kuralları ile adetlerdir. Anayasa (constitution), “bir milletin siyasi haklarını, devlet şeklini ve bu devletin temel organlarını belirleyen bir sözleşmedir” şeklinde tanımlanmıştır.⁶¹ Anayasa hukukunun ikinci kaynağı olan örf ve adetler esasında her toplumdaki anayasal teamülleri ifade eder. Yazılı anayasası olmayan toplumlarda her zaman için anayasal örf ve adetler belirleyici olmuştur. Hatta İngiltere'nin halen yazılı bir anayasası bulunmadığı örnek olarak zikredilmiştir. Milletlerin karakterlerine bakılarak yazılı veya yazısız anayasanın hangisinin o millet için uygun olduğu tespit edilebilir. Bununla beraber kısa ve özlü bir yazılı anayasanın bulunması ve diğer meselelerin örf ve adete bırakılması daha münasip görülmüştür.⁶² Bununla beraber maddi ve şekli anlamda anayasa ayrımı kavramsal

⁵⁸ Félix Moreau, Précis Élémentaire de Droit Constitutionnel (Organisation des Pouvoirs publics et Libertés publiques), L. Larose et L. Tenin, 6 ed., 1908; Çeviri metin ile karışmaması için orijinal metne atıf yapılırken basım yılı da ayrıca verilmiştir.

⁵⁹ Moreau, s. 4-5.

⁶⁰ Moreau, s. 5-6.

⁶¹ Moreau, s. 7-8.

⁶² Moreau, s. 9-15.

olarak yapılmamış olsa da böyle bir ayrımı hissettiren bir tasnif görülmektedir.⁶³

İkinci bölümde devlet (l'État), egemenlik (la souveraineté) ve kuvvetler ayrılığı (classification des pouvoirs) konuları işlenmiştir. Devletin ortaya çıkışı hakkında toplumsal sözleşme (contrat social) teorisi bilimsel temellere dayanmadığı için eleştirilmiş ve bir varsayımdan ibaret olduğu vurgulanmıştır.⁶⁴ Devletin sadece halk, ülke ve egemenlik unsurlarından ibaret olmadığı, halkı bir millet haline getiren ırk, dil, din, medeniyet gibi bağların da bulunması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁵ Devlet, kişilerden daha fazla varlığını devam ettirmesi ve tek tek bireylerin hayatıyla kaim olmayıp bizzat var olması itibarıyla bir araç değil amaç olarak görülmelidir. Devletin bizatihi amaç olarak görülmesi baskıcı yönetimlere sebep olmaz, zira devlet bireylerden sadece toplumun düzenini korumak için fedakarlık talep edebilir.⁶⁶

Devletlerin egemenliğinin iç (interne) ve dış (externe) olmak üzere iki boyutu olduğu ifade edilmiş, dışsal boyutun devletin diğer devletler nezdindeki egemenliğini ve içsel boyutun devletin bireyler üzerindeki egemenliği olduğu söylenmiştir.⁶⁷ Devleti oluşturan millet olduğu için egemenlik de doğal olarak bütün millete ait sayılır. Devletin oluşumu doğal bir süreç olarak kabul edildiği için egemenliğin kaynağının ilahi olması⁶⁸ veya sosyal sözleşmeye dayanması gibi görüşleri incelemeye gerek yoktur. Devletin egemenlik hakkı kayıt ve şartlarla sınırlıdır, devlet sadece kendi bekası için zorunlu olan fedakarlıkları halkından talep edebilir. Bu kısımda Şinasi Bey, “zaruretler, kendi mikdarlarınca takdir olunur.” külli kaidesine atıf yaparak devlet egemenliğinin sınırlı oluşuna dikkat çekmiştir.⁶⁹

Kuvvetler ayrılığı konusunda öncelikle kuvvet tabirinin hem organ (organ) ve hem de organların işlevlerini (fonction) ifade ettiği söylenmiş ve Şinasi Bey tarafından “Osmanlı Devleti'nde yasama kuvveti Meclis-i Mebusan ile Heyet-i A'yan'dan oluşan Meclis-i Umumi'ye aittir” cümlesinde kuvvetin işleve delalet ettiği, “bir meselede yasama ve yargı kuvvetleri arasında ihtilaf vardır” denildiği zaman da kuvvetin organ manasında kullanıldığı örnekleri verilmiştir.⁷⁰ İşlevler bakımından devlet yasama ve yürütme olmak üzere iki görev icra eder.

⁶³ Moreau, s. 9-10.

⁶⁴ Moreau, s. 16-17.

⁶⁵ Moreau, s. 17.

⁶⁶ Moreau, s. 17-18.

⁶⁷ Moreau, s. 20.

⁶⁸ Şinasi'nin egemenliğin doğrudan Tanrı'dan kaynaklanması anlayışını “hâşâ” tarzı bir ünlem ile ifade etmesine dikkat çekmek gerekir. s. 26.

⁶⁹ Moreau, s. 22-23.

⁷⁰ Şinasi, s. 29.

Montesquieu'nun bu iki işleve yargıyı da eklediği, ancak *Kanunların Ruhu* isimli eserindeki ilgili bölümün bu hususta açık ve net olmadığı savunulmuştur.⁷¹ Yargı, aslında yürütme organına ait bir işlev sayılmalıdır, hakimlerin azledilemezlik teminatı gibi ayrıcalıkları yargı işlevini ayrı bir organ olarak görmeyi gerektirmez.⁷²

Yasama işlevinin; kurucu iktidar (kuvve-i müessise/pouvoir constituant), yasama organı (kuvve-i teşriye/pouvoir législatif) ve nizamname (tüzük, yönetmelik) çıkarabilme yetkisi olan düzenleme organı (kuvve-i tanzimiye/pouvoir réglementaire) olmak üzere üç şekli bulunduğu zikredilmiş ve bunlar arasındaki sınırlar ve ilişkiler farklılaşması tabii görülmüştür. Burada anayasaların özet veya ayrıntılı olarak düzenlenmesi belirleyicidir. Şinasi Bey, 1791 Fransız Anayasası'nın ayrıntılı, 1875 Fransız Anayasası'nın özet olduğunu Osmanlı Kanun-ı Esasisi'nin ise ne çok ayrıntılı ne de özet mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir.⁷³

Kanunların yürütme organı tarafından uygulanması hususunda; bir uyuşmazlık ortaya çıktığında sözkonusu olan yargı işlevi ile vatandaşlara hizmet noktasında beklenen siyasi ve idari işlevi olmak üzere iki boyuttan bahsedilmiştir. Sert bir kuvvetler ayrılığının pek mümkün olmayıp çoğu zaman bir organın diğer organın işlevine ait görevler yaptığı görülmektedir. Organların ve işlevlerin teoride ayrılrsa da devlet ve toplum hayatında birbirlerine sıkıca bağlı oldukları da ifade edilmiştir.⁷⁴

Üçüncü bölüm, devlet şekillerine (des diverses formes de l'État) ayrılmıştır. Devletler öncelikle kuvvetlerin kimde toplandığına göre hükümet-i vahid, hükümet-i havass ve hükümet-i avam olarak üçe ayrılmıştır. Bu tasnif ilk olarak Aristo tarafından monarşi (monarchie), aristokrasi (aristocratie) ve demokrasi (démocratie) şeklinde yapılmıştır. İbrahim Şinasi, "demokrasi"nin karşılığı olarak Osmanlı Türkçesinde kullanılan "hükümet-i avam" tabirini uygun bulmayıp bu kavramın "hükümet-i umum" veya "hükümet-i ahali" şeklinde tercüme edilmesinin daha münasip olduğunu söylemiştir.⁷⁵

İkinci olarak devletler doğrudan veya dolaylı olup olmamalarına göre sınıflandırılmıştır. İlk tasnifteki devlet şekilleri, doğrudan veya dolaylı olarak kendi içlerinde ikiye ayrılmıştır. Yani örneğin hükümet-i avam olarak çevrilen demokrasi, kendi içinde doğrudan demokrasi ve dolaylı/temsili demokrasi olarak iki sınıfta incelenmiştir.⁷⁶ Şinasi,

⁷¹ Moreau, s. 31-32.

⁷² Moreau, s. 33-34.

⁷³ Şinasi, s. 36-37.

⁷⁴ Moreau, s. 39-41.

⁷⁵ Şinasi, s. 42.

⁷⁶ Moreau, s. 60-62.

doğrudan ve aracsız demokrasi uygulamasında İsviçre örneği verildiğini, ancak burada da sadece bazı alanlarda halkın doğrudan yönetime katılması sözkonusu olup yine halk kendilerini temsil edecek vekilleri seçmekte olduklarını ifade etmiştir.⁷⁷

Üçüncü olarak devlet başkanının belirlenme şekline göre hükümet-i istihlafiye (forme royale) ve hükümet-i cumhuriye (forme républicaine) olarak ikiye ayrılmıştır. İstihlaf usulünden kastedilen saltanattır, yani devlet başkanlarının veraset usulüyle babadan-oğula geçmesi şeklindedir. Cumhuriyet ise devlet başkanı soydan başka bir ölçüt - çoğunlukla seçimle- ile belirleniyorsa sözkonusu olur. Bu bağlamda monarşi (hükümet-i vahid) ile saltanatın (hükümet-i istihlafiye) birbirine karıştırılmaması gerektiği hatırlatılmıştır.⁷⁸

Dördüncü ve son tasnife göre devletler müstakil (indépendant) ve parlamenter (parlementaire) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Burada kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanma şekillerine göre bir sınıflandırma yapılmış, kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan başkanlık sistemine müstakil devlet/hükümet şekli, kuvvetlerin yumuşak ayrılığına yani yasama ile yürütmenin birbirine bağlı olduğu devlet/hükümet şekline de parlamenter ismi verilmiştir.⁷⁹

Kitabın çeviri yapılan kısmının bölüm tasnifi ve içeriği yukarıda verildiği şekildedir. Görülmektedir ki İbrahim Şinasi birebir çevirisi olmasa da eserin aslına genel itibariyle sadık kalmıştır. Çeviri metnin başlıkları ve sistematığı, Moreau'nun eserine bağlı kalınarak aynı şekilde korunmuştur. Ancak içeriği noktasında İbrahim Şinasi, dönemine uzak kalmaksızın eklemeler yapmaktan çekinmemiştir. Bunun pedagojik nedenler ile yapıldığı gayet tabii anlaşılabilir. Bu yönüyle çeviri, dönemine de ışık tutan yanlar barındırmaktadır. Örneğin Moreau'nun anayasa hukuku kaynaklarına değindiği yerde anayasal niteliği olan yazılı metinler olarak Tanzimat ve Islahat Fermanı'nı zikretmesi önemlidir.⁸⁰ Bugün Osmanlı-Türk Anayasal gelişmeleri genel kabul gören bir şekilde 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak ile başladığı kabul edilmektedir. Her ne kadar İbrahim Şinasi'nin, “tanzimat, ferman-ı ıslahat gibi” diyerek örnekleme geniş tuttuğu söylenebilir de bu fermanların hukuki niteliği itibariyle birer yazılı anayasal metin olarak kabulünün dönemine göre önem arz ettiği söylenebilir.

Gözler, Fransız anayasa hukukunun gelişmesinde üç dönem gözlemlendiğini belirterek bir tasnif yapmaktadır. Bu tasnifte bizi

⁷⁷ Şinasi, s. 52.

⁷⁸ Moreau, s. 62-63.

⁷⁹ Moreau, s. 63-64.

⁸⁰ Moreau bunları “statut, charte, loi fondamentale” olarak ifade etmektedir. Moreau, 1908, s. 3.

alakadar eden kısım esasında birinci dönemdir.⁸¹ Bu ayırım dikkate alındığında Félix Moreau, anayasa hukukunun klasik teorisi olarak kabul edilen birinci dönem temsilcilerinden biri sayılabilir.⁸² Anayasa hukukunun temel kavram, kurum ve ayrımlarının bu dönemin ürünü olduğu ifade edilmektedir.⁸³ Gerçekten de kitabın çevirilen kısmında devlet, egemenlik, milli egemenlik, kuvvetler ayrılığı, devlet şekilleri, üniter devlet, federal devlet, kurucu iktidar, doğrudan demokrasi, temsili demokrasi, referandum, başkanlık sistemi, parlamenter sistem gibi kavram, kurum ve ayrımlar görülmektedir.⁸⁴ Bununla birlikte Gözler, yönetilenlerin temel hak ve hürriyetleri gibi konuların bu dönemde nadiren işlendiğini belirtmektedir.⁸⁵ Moreau, kanaatimizce bu nadirattan sayılabilir. Zira anayasa hukukunun konusu hususunda anayasa devlet teşkilatına yönelik düzenlemelerinin yanı sıra fertlere karşı devletin sınırlarının da tayin edildiğini belirtmektedir. Bu itibarla anayasa hukukunun konusu iki kısma ayrılmaktadır. İlk olarak devlet organlarının (kuva-yı umumiye) teşkilatına ilişkin hususları içerir. İkinci olarak, siyasi iktidarın sınırını, fertlerin devlete karşı ortadan kaldırılması mümkün olmayan haklarını, kişisel hakları ve genel (umumi) hürriyetleri bütün ayrıntıları ile açıklar ve izah eder.⁸⁶ Nitekim Moreau'nun altıncı baskısına kamu hürriyetlerini eklediğinden yukarıda bahsedilmişti.

Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri bağlamında Konya Hukuk Mektebi'nde bu eserin içeriği itibarıyla okutulmuş olması önemli görülmelidir. Nitekim çeviri eserin çıktığı dönemde II. Meşrutiyet yeni ilan edilmiş ve Kanun-ı Esasi'de 1909 değişiklikleri yapılabilecek bir yıl olmuştu. Modern bir anayasal devlete geçişin teorik temellerinin dünya geneli bağlamında henüz yeni yeni şekillenmeye başladığı, Osmanlı bakımından padişahın yetkilerinin sembolik bir yetkiye dönüştürüldüğü ve egemenlik anlayışının evrildiği⁸⁷ bu zamanlarda temel anayasa

⁸¹ Bu üç dönem Kemal Gözler tarafından "Birinci Dönem: Anayasa Hukukunun Klasik Teorisi", "İkinci Dönem: Anayasa Hukukunda Siyasal Bilim Yaklaşımı" ve "Üçüncü Dönem: Yeni Anayasa Hukuku" şeklinde tasnif edilmiştir. Bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. I, Ekin, Bursa, 2020, s. 88 vd.

⁸² Kemal Gözler, bu dönemin en ünlü temsilcileri olarak "A. Esmein, R. Carré de Malberg, L. Duguit, M. Hauriou, J. Barthélemy, P. Duez, J. Laferrrière ve son temsilcisi G. Vedel"i saymaktadır. Bkz. Gözler, s. 89.

⁸³ Gözler, s. 89.

⁸⁴ Moreau, 1908, s. 3, 9, 10, 15, 19, 23, 31, 37.

⁸⁵ Gözler, s. 89.

⁸⁶ Moreau, s. 6-7.

⁸⁷ "Milli egemenlik" ilkesi, Ağustos 1909 tarihli bir Heyet-i Ayan Kararnamesinde "hakimiyet-i milliyenin" desteklenmesi için gerekli düzenlemelerin yapılacağı belirtilerek anayasa tarihimize girmiştir. Bkz. Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Egemenlik Kavramının Gelişimi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 7, sy.

hukuku konularının ders olarak okutulması dikkate şayandır. Keza çeviri eser ile görmekteyiz ki kısa denilebilecek zaman aralığında Fransız hukuk eserlerinin hem takip edilmesi hem de çeviri ile literatüre kazandırılması ayrıca zikredilmelidir.

Sonuç

Konya Hukuk Mektebi'nde anayasa hukuku dersinin hocası olan İbrahim Şinasi Bey, o dönem Duguít ve Esmein'in yanında Osmanlı hukuk muhitinde tanınan ve muteber kabul edilen Félix Moreau'nun eserini okutmayı tercih etmiştir. Bu eserin ilk kısmını özet olarak ve yaklaşık bir tercüme ile hukuk talebelerine okutmuş ve Konya'da bu eseri bastırmıştır. Makalemizde hakkında ciddi akademik çalışmaların yeterince yapılmadığı Konya Hukuk Mektebi'ni kısaca da olsa tanıtmış olduk. Ayrıca Konya'da ilk defa “anayasa hukuku kürsüsü”nün temellerinin bu müellif ve eser ile atıldığını söylemek mümkündür. Bu mektepte verilen anayasa hukuku derslerinin kaynak kişisi olan Félix Moreau'nun ve dersin hocası İbrahim Şinasi'nin hayatlarını da Türkçe'de ilk defa olmak üzere kaynaklarıyla yazdık. Nihayet anayasa hukukuna giriş başlığıyla neşredilen metnin kısa bir tahlilini yaparak önemli gördüğümüz hususların altını çizdik.

“Medhal-i Hukuk-ı Esasiye” metninde kullanılan çeviri tekniği itibariyle hangi kısımların doğrudan hangilerinin yaklaşık ve uyarlama bir tercüme olduğunu tespit etmek kolay değildi. Bununla beraber İbrahim Şinasi'nin kavramları ve konuları açıklarken Osmanlı anayasal tecrübesinden örnekler verdiği açıkça görülmektedir. Mesela kuvvet kavramını izah ederken Osmanlı'da Meclis-i Umumi'nin yasama organı olduğunu zikretmiş, devlet egemenliğinin sınırlı oluşuna dikkat çekerken Mecelle'de de geçen “zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur” kaidesine atıf yapmış, anayasa çeşitlerinden bahsederken 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin çok ayrıntılı düzenlenmediği gibi özet mahiyetinde de olmadığını söylemiştir. Yine Şinasi, demokrasi kavramının Osmanlı Türkçesinde “hükümet-i avam” şeklinde karşılanmasını uygun bulmayıp “hükümet-i umumi” veya “hükümet-i ahali” karşılıklarını önermiştir.

Osmanlı dönemi anayasa hukuku doktrini bağlamında Meşrutiyet'in yeniden ilanından ve Kanun-ı Esasi'deki 1909 değişikliklerinden kısa bir süre sonra İbrahim Şinasi tarafından Konya Hukuk Mektebi'nde ders olarak anlatılarak tercüme edilmiş Félix Moreau'ya ait anayasa hukukuna giriş metni, modern bir anayasal devlete geçişin teorik temellerini anlamak bakımından önemlidir.

1-2, 1999, s. 129-159; Abdurrahman Eren, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku, Seçkin Yay., Ankara, 2021, s. 202.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 3152/236348; 3223/241692; 3417/256210.

Dahiliye (DH.), MKT., 1288/23; MKT., 2865/36; MÜ., 146/36.

İrade (İ.), MF., 14/8.

Maarif Nezareti (MF.), ALY., 55/97; İBT., 435/72; MKT., 1141/45; MKT., 1077/54; MKT., 1093/47; MKT., 1017/27; MKT., 1060/17; MKT., 1164/41.

Yıldız (Y.), PRK.ZB., 38/15; A...RES., 154/72.

Kitap ve Makaleler

“Şuûn-ı Hukûkiye: Konya Talebe-i Hukuk Cemiyeti”, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, sy. 12, 28 Şubat 1325/13 Mart 1910, s. 431.

Ahmed Ziya Efendi, İslâm Hukukunun Genel İlkeleri -Kavaid-i Külliye Şerhi-, haz. Ali Osman Koçkuzu, İstanbul, 1996.

Akyılmaz G, “Osmanlı Devletinde Egemenlik Kavramının Gelişimi”, C.7, S. 1-2, 1999, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, s. 129-159.

Arabacı C, Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924), Konya Ticaret Odası, Konya, 1998.

Arun F, Muallim Refik Kırış -Hayatı ve Eserleri- (1868-1945), Ankara, 1968.

Aslaner S, ”İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006.

Babanzade İ H, Hukuk-ı Esasiye, haz. Fernaz Balcıoğlu / Ayça Büşra Balcıoğlu, Erguvani Yay., Ankara, 2014.

Bilgili İ, “Şeyhzâde Ahmed Ziyâ Efendi’nin Hayatı ve ‘Emâlî’l-Vasâyâ’ Adlı Eseri”, Konya 2008, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 12.

Dinç S. Sinem Sevindir, “Anadolu Gazetesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

Dölen E, Türkiye Üniversite Tarihi 1 -Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)-, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009.

Ekinci E B/Osman K, “Konya Hukuk Mektebi”, sy. 100, Konya 1996, Konya Ticaret Odası Yeni İpek Yolu Dergisi, s. 37-40.

Eren A, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku, Seçkin Yay., Ankara, 2021.

Gözler K, İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Ekin Yay., Bursa, 2017.

Gözler K, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. I, Ekin Yay., Bursa, 2020.

Gündüz S, “Hakem Gazetesine Göre II. Meşrutiyet Başlarında Konya”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.

Koyuncu N, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, c. XVI, 2012, sy. 3, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, s. 163-186.

Moreau F, Précis Élémentaire de Droit Constitutionnel (Organisation des Pouvoirs publics et Libertés publiques), L. Larose et L. Tenin, 6 ed., 1908.

Moreau F, Medhal-i Hukuk-ı Esasiye, çev. İbrahim Şinasi, Meşrik-ı İrfan Matbaası, Konya, 1326/1910.

Osman S, Hukuk-ı Esasiye, Asır Matbaası, İstanbul, 1911.

Önder M, Sivaslı Ali Kemalî (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri), Yenikitap Basımevi, Konya, 1954.

Özcan T, “Meşrutiyet Dönemi Konya Basımına Bir Örnek Meşrik-ı İrfan Gazetesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.

Rıza T, “Hukuk-ı Esasiyeye Medhal”, 1910, S. 16, Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, ss. 532-576.

Sarıçelik K, “Osmanlı Devri Konyası’nda Modern Eğitim-Öğretim (1869-1919)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2009.

Taşer S, Taşra Hukuk Mektepleri (Ortadoğu ve Balkanlardan Çekilme Sürecinin Eğitim Kurumlarındaki İzleri), Çizgi Yay., Konya, 2014.

Yörük A A, “Mekteb-i Hukukun Kuruluşu ve Faaliyetleri”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

Yörük A A, “Konya Hukuk Mektebi Mezunları”, S.32, 2007, Müteferrika–Kitabiyat Dergisi.

İnternet Kaynakları

Babord Num (<http://www.babordnum.fr/>) (S.E.T: 17.03.2022)

Identifiants et Référentiels pour l'ESR (<https://www.idref.fr/>) (s.e.t: 17.03.2022)

Kazıcı, Ziya, “Emrullah Efendi” md. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), <https://islamansiklopedisi.org.tr/emrullah-efendi>, (s.e.t.: 13.03.2022).

Kopar, Metin, “Mustafa Şeref Özkan (1885-1938)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mustafa-seref-ozkan-1885-1908/> (s.e.t: 21.04.2022).

Marsilya Üniversitesi (<https://www.univ-amu.fr/fr>) (s.e.t: 17.03.2022)

Système D'information des Professeurs de Droit (<http://siprojuris.symogh.org/>) (s.e.t: 17.03.2022)

Uz, M. Ali, "Osmanlı Döneminde Hukuk Mekteplerinin Açılması ve Konya Mekteb-i Hukuku", Konya Ticaret Odası İpekyolu Dergisi, Aralık 2007. http://mehmetaliuz.com/?pg=makale_icerik&makale_id=24 (s.e.t: 01.03.2022)

EK: MEDHAL-İ HUKUK-I ESASİYE¹

İfade

Şu eserin tahririnde Fransa ulema-yı hukukundan ve Aix Dârülfünunu muallimlerinden Mösyö Félix Moreau'nun "*Précis Élémentaire de Droit Constitutionnel*" namındaki telif-i güzini esas ittihaz olunmuştur. Eserin cüz-i evveli olan ve hukuk-ı esasiyenin bazı nazariyât-ı âliyesinden bahseden medhal, aslının aynen tercümesidir. An-karib² neşri mukarrer olup bilhassa hukuk-ı esasiye-i Osmaniye'den bâhis olacak olan ecza-yı mütebâkiye de Mösyö Moreau'nun eserinden külli iktibas sayesinde vücuda getirilmiştir. Bizde hukuk-ı esasiyeye müteallik tetkikât ve tetebbuâtın ancak ferdâ-yı inkılâbda revaç bulması, tahrir ve neşrine mücâseret kılınan şu eser-i hakirde³ tesâdüf olunacak nekâyıs ve hatâyânın afva mazhariyeti için sebep-i kâfi olacağını kaviyyen me'mul⁴ eylerim.

Ve minallahi't-tevfik.

İ[brahim] Ş[inasi] [3]

Hukuk-ı Esasiye

Medhal

Birinci Fasıl: Hukuk-ı Esasiyenin Mevzû'u ve Menâbi'i

[1.] Hukuk-ı Esasiyenin Mevzû'u

1- Mana-yı umumîsi itibarıyla hukuk kelimesi beyne'l-beşer hüsn-i münâsebâtın te'min-i muhafaza ve devamı için mevzu' usul ve kavaidin heyet-i mecmuasını ihtiva eder.

Bu kavâid iki kısma ayrılabilir. Birinci beyne'l-eşhâs cereyân eden münâsebâta, heyet-i içtimaiye ile olan alakalarından kat'-ı nazar birer şahs-ı münferid olmaları itibarıyla insanlara taalluk eder. Bu kaidelerin heyet-i mecmuası hukuk-ı hususiyeyi teşkil eder.

¹ Eserin kapağında şu ifadeler yer almaktadır: "İbrahim Şinasi, Konya Hukuk Mektebi Muallimlerinden, Medhal-i Hukuk-ı Esasiye, Fransa ulema-yı hukukundan ve Aix Dârülfünunu muallimlerinden Mösyö Félix Moreau'nun "*Précis Élémentaire de Droit Constitutionnel*" namındaki eseri esas ittihaz olunarak tahrir olunmuştur. Konya'da "Meşrûk-ı İrfan" Matbaasında tab' olunmuştur. 1326/1910."

² An-karib: Yakınlarda.

³ Hakir: Ehemmiyetsiz, kıymetsiz.

⁴ Me'mul: Umulan, ümit edilen, beklenen.

İkinci kısmı heyet-i içtimaiyeye ve ale'l-husus devlet suretinde müteşekkil olan akvama, kuva-yı umumiyenin teşkilat ve tarz-ı ifa-yı vezâif[in]e, efradın devlet ve kuva-yı umumiye ile olan revâbit ve münasebatına ve bir heyet-i içtimaiyenin azasından olmaları [4] itibarıyla insanlara müteallik olur. Bunlara da hukuk-ı umumiye namı verilir.

Hukuk-ı umumiye, hukuk-ı umumiye-i düvel ve hukuk-ı umumiye-i milliyeye namlarıyla başlıca iki şubeye münkasımdır.⁵

Hukuk-ı umumiye-i düvel, devletler arasındaki münasebât-ı hukukiyeden bahseder.

Hukuk-ı umumiye-i milliyeye gelince bu mine'l-kadim hukuk-ı esasiye ve hukuk-ı idare namlarıyla iki şubeye tefrik edilegelmiştir.

Bu şubelerin daire-i ihtivaları suret-i kat'iyyede⁶ muayyen olmadığından ve mesela nâzırlar gibi hukuk-ı esasiyede mevzubahis olunan anâsırın birçoğuna hukuk-ı idarede dahi tesadüf olduğundan bahisle bazı müellifler hukuk-ı umumiye-i milliye'nin ikiye taksimi kavaid-i mantikiyeye muvafık olmadığı iddiasında bulunmuşlardır. Bu, doğru bir itiraz değildir. Vâkıa hukuk-ı esasiye ile hukuk-ı idare arasında birçok temas noktaları var ise de bunlar mahiyetçe bir olmayıp aralarında esaslı farklar mevcuttur. Bu hakikati iki vechile ispat etmek mümkündür:

Evvelâ ferd; aynı zamanda nahiye, vilayet, devlet misüllü yekdiğerine [5] müteselsilen merbut⁷ birçok merâkize⁸ mensuptur. Bunlardan biri yani devlet, külliyet ve umumiyetçe diğèrlerinin fevkinde bulunup bir kavmin gerek bi'l-cümle efradını gerek mütemekkin⁹ olduğu arazinin kâffesini¹⁰ ihâta eder. İmdi hukuk-ı esasiye ancak devletten, devletin teşkilatından bahseder. Nahiye ve vilayet ilh.¹¹ merâkiz ve müessesâtı ise hukuk-ı idarenin daire-i iştigaline dahildir.

Sâniyen devâir ve müessesât-ı devletten bazılarının saha-yı faaliyetleri menâfi-i milliyeye müteallik bi'l-cümle umûr ve hususâtı şamil olup devâir-i mezkure bu umûru yüksekten ve umumi bir surette tanzim ve idare ederler. Diğèr bir takımı ise bu umûr ve hususâtan birine hasr-ı iştigal edip onu 'alâ vechi'l-ihtisâs yakından sevk ve idare

⁵ Münkasım: Kısımlara ayrılmış, bölünmüş, taksim edilmiş.

⁶ Suret-i kat'iyyede: (Mutlakada) Kesinlikle, asla

⁷ Merbut: Bağlı, bağlanmış, raptedilmiş; Bitişik, bitişmiş, muttasıl; eklenmiş, ilişik, ilişitirilmiş

⁸ Merâkiz: Merkezler.

⁹ Mütemekkin: (Bir yere) Yerleşmiş, yerleşik, mukim

¹⁰ Kâffesini: Hepsini birden, bütününü

¹¹ İlâ-âhirihi: Diğèrleri de böyledir, sonuna kadar böyledir, vb., vs. [Kısaltılmış şekilleri ilâhiri, ilâh. ve ilh.dir].

ederler. Bu sonrakiler hukuk-ı idarenin, evvelkiler hukuk-ı esasiyenin saha-yı tetkikine dahildir.

Şu tafsilattan müstebân olduğu üzere devâir ve müessesât-ı umumiye-i devlet, hukuk-ı esasiyenin mevzu'unu teşkil eder. Fakat hukuk-ı esasiye sadece bu devâirin teşkilatını tarif ve izah ile iktifa etmeyip efrada karşı hudud-ı icraiyelerini de tayin eder. 1789'dan¹² beri [6] cereyan eden teâmül iktizâsınca bunu doğrudan doğruya değil devletin iptal ve ilga edemeyeceği hukuk-ı şahsiyeyi irae suretiyle bi'l-vasıta yapar. İmdi hukuk-ı esasiyenin mebâhisi başlıca iki kısma münkasımdır: Birinci kısmı kuvâ-yı umumiyenin teşkilatına müteallik izahatı ihtiva eder. İkinci kısmı iktidar-ı siyasiye-i devletin hududunu; devlete karşı efradın haiz olduğu nâ-kabil-i zeval¹³ hukuku; hukuk-ı şahsiye, umumi hürriyetler nazariyesini tafsil ve izah eyler. [7]

[2.] Hukuk-ı Esasiyenin Menâbi'i

2- Bu menâbi'¹⁴ başlıca iki nev'e ircâ' olunabilir: (1) Mütûn-ı muharrere¹⁵ ve tabir-i âharla kavanin-i mektube, (2) âdât. Bunlar arasındaki en mühim fark şudur ki; mütûn-ı muharrere ne gibi usule tevfikân vaz' olunursa aynı usule riayet edilerek ihdas edilen yeni bir kanun ile sarahaten fesh ve ilga olunmadıkça hükümden sakıt olmazlar.¹⁶ Âdâtin ma'mulun-bih olmaktan sükûtu ise başka suretledir.

İşbu mütûn-ı muharrere kanun-ı esasi, tanzimat, ferman-ı islahat gibi namlar ile yâd olunur.

Kanun-ı esasi "bir milletin hukuk-ı siyasiyesini, şekl-i hükümetini ve bu hükümetin mürekkeb olduğu kuvâ-yı umumiyenin teşkilatını tayin ve irae eden bir ahitnamedir" diye tarif olunur. Bir metin, kanun-ı esasi mefhumuna tam mâ-sadak¹⁷ olmak için teşkilatını tayin ettiği devletin ısdar ettiği kavanin-i saireden suret-i vaz'ca az çok farklı bulunmak icap eder. Mesela kanun-ı esasi [8] mücerred böyle bir kanun vaz' etmek için teşekkül etmiş bir meclis-i mahsustan sâdir olmalı. Şayet umumiyet üzere her nev' kanunları vaz' eden mecâlisden sâdir olmuş ise hiç olmazsa tâ'dili daha mutantan¹⁸, daha suûbetli¹⁹ birtakım usûl ve merasim-i mahsusaya tâbi bulunmalıdır.

¹² Fransa'da ilk Kanun-ı Esasi'nin tarih-i ilanı. [müellif notu].

¹³ Nâ-kâbil-i zeval: Ortadan kalkması mümkün olmayan.

¹⁴ Menâbi': Kaynaklar, membalar; menşe, kaynak

¹⁵ Mütûn-ı muharrere: Yazılı metin.

¹⁶ Maahaza bir ihtilal ve inkilab neticesi olarak vaz' olunan her yeni kanun-ı esasi usul-i idare-i cedide ile kâbil-i telif olan mevâdd-ı nadireden maada kanun-ı esasi-yi sabıkı zımnen ilga edeceği umumiyetle kabul olunmaktadır. [m.n.]

¹⁷ Mâ-sadak: Uygun, muvafık, mutabık.

¹⁸ Mutantan : Gösterişli, görkemli, şatafatlı, tantanalı:

Müdevven²⁰ ve muharrer kavanin-i esasiyeye ancak Cemâhir-i Müttehîde-i Amerika kanun-ı esasının neşr ve ilanıyla Fransa İnkılab-ı Kebirinden sonra kesretle tesadüf olunmaktadır.

Kavanin-i esasiyenin bir kısmı nevzuhur olan bir devletin bünyanını²¹ müceddeden tesis eder. Almanya ile Cemahir-i Müttehîde-i Amerika'nın kanun-ı esasileri bu kabildendir. Ekseriyeti teşkil eden diğer kısmı ise bir hükümet-i kadîmeye kavaid-i cedide bahşeder.

Kanun-ı esasi ya cism-i vahidden ibaret ve hakimiyet-i vâhideyi haiz olan devletin şekli-i hükümetini tayin eder, yahut heyet-i müttehîde²² halinde bulunan bir devletin hakimiyet-i müşterekesiyle o heyete dahil olan hükümetlerden her birinin hakimiyet-i hususiyesi beynindeki revâbıt²³ ve münasebâtı tayin eder.

Hukuk-ı esasiyenin ikinci menba'ı olan âdât, en eski cemiyât-ı beşeriye kadar kadimdir. Bu halde her cemiyet-i beşeriyenin hiç olmazsa örf [9] ve âdete müstenid bir hukuk-ı esasiyesi vardır denebilir; zira her cemiyetin bir hükümeti ve o hükümetin teşkilatına müteallik âdât ve teâmülatı olmak zaruridir. Kadîm Fransa'nın bütün hukuk-ı esasiyesi kavanin-i muharrereden hiç de farkı olmayan birtakım âdâta ve evâmîr-i kraliyeye müstenid idi. İngiltere'nin hâlâ müdevven bir kanun-ı esasi olmıyıp hukuk-ı esasiyesi ahkâmının ekseriyet-i külliyesi örf ve adet şeklindedir. Vakıa İngiltere hukuk-ı esasiyesinin tarihinde müdevven[ât]-ı muharrere eksik değil ise de umûmiyet üzere bunlar, vaktiyle kral ile ahâli beyninde hukuk ve vezaif-i mütekâbilelerine dair teâtî olunan birtakım mukavelâtan ibarettir.

3- Bir millet için muharrer ve müdevven bir kanun-ı esasiye mi yahut örf ve âdâta müstenid kavâid-i esasiyeye mi mâlik olmak iyidir? Bu, müellifler beyninde hayli münakaşâtı dâî²⁴ olmuş bir meseledir. Bazılarının fikrinde ilm-i hukukun şubât-ı sairesinde olduğu gibi hukuk-ı esasiyede dahi örf ve adet en mühim mevkiyi işgal etmelidir. Zira ahval-i içtimaiyede ale'd-devam ârız olan tebeddülât-ı tedriciyesinin²⁵ ahkam-ı esasiyece icap ettirdiği daimî ve fakat gayr-ı mahsus tadilata ancak örfi ve teâmüli olan hukuk-ı esasiye müsaittir. Bu sayede ihtiyâcât-ı milliye ile kavâid-i esasiye beyninde daimî bir ahenk

¹⁹ Suûbet: Zorluk, güçlük, zahmet

²⁰ Müdevven: Kitap veya divan hâline getirilmiş, tedvin edilmiş

²¹ Bünyan: Yapı, Bina

²² Müttehîde: Birleşmiş, birlik olmuş, birleşik; Müttehî kelimesinin tamlamalarda ortaya çıkan aynı mânâdaki müennes şekli: "Düvel-i müttehîde: Birleşik devletler."

²³ Revâbıt: Bağlar, rabıtalılar

²⁴ Dâî: Çağırın, çağrıştıran.

²⁵ Tebeddülât: Değişmeler, değişiklikler; tebeddülât-ı tedrice: Aşamalı değişim, yavaş yavaş değişim

ve vifâk²⁶ mevcut olur ve inkılâbât²⁷ ve ihtilâlât-ı²⁸ [10] şedidenin önü alınır. İngiltere'nin bu babta irâe²⁹ ettiği misal pek ibret-âmizdir.³⁰ İngiltere'nin şekl-i hükümet-i hâzırası onsekizinci, onbeşinci, onikinci asırlarda tatbik ve icra edilmiş olan tarz-ı hükümetten pek farklıdır. Maazalik devlet-i müşârün-ileyhânın³¹ teşkilat-ı siyasiyesi debdebe ile neşr ve ilan olunmuş hiçbir kanun ile düçâr-ı tadil olmamıştır. Kralın iktidarını tahdid, Lordlar Kamarasının hüküm ve nüfuzunu taklil eden, iktidar-ı hakikiyi Avam Kamarası ile heyet-i vükelanın elinde cem ettiren, münâvebeten³² mevki'-i iktidara gelmeleriyle memleketin muhafazakar ve terakkiperver kuvvetleri beyninde tesis-i muvazene eden iki fırka-i siyasiyenin (yani muhafazakarlar ile ahrârın) teşkilatındaki hayretfermâ intizamı tedrici bir surette bahşeden hep örf ve adettir. İngilizlere hürriyeti, ma'muriyet ve refahı temin eyleyen hep bu âdât ve teamülât-ı siyasiye ile idare olunmaları usûlüdür.

Kavanin-i esasiye-yi mektûbe ve sarîhanın da taraftarları vardır. Bunlar diyor ki hukuk-ı esasiyenin suretinde mektub ve müdevven olması, teşkilat-ı esasiyeye müteallik en mühim mevadd³³ ve hususâta ekseriya müfid bir sarahat ve kat'iyet bahşeder. Bu sayede kuvâ-yı umûmiyeden her birinin miktar-ı nüfuz ve salahiyeti kemâl-i vuzuh ile tayin edip meşkûk³⁴ bir adetten kesretle tevellüt eden ihtilafâta mahal kalmaz. İhtilâlât-ı siyasiyeden sonra vaz' [11] olunan sarîh bir kanun-ı esasî bu ihtilâlâtın hasıl olan netâyici tebeyyün³⁵ ve tecessüm³⁶ ettirmek, galip gelen firkanın muzafferiyetini kisve-yi intizama sokmak mağlupların itaatini, galiplerin itidalini temin etmek gibi fevâid ve muhassenâtı câmidir. Alehusus müceddeden bir hükümet-i mutlakanın bahşettiği imtiyazât ve müsaadâtı ve ahalinin iktisap ettiği hukuku her türlü şüpheden vâreste kılmak için böyle muharrer bir kanun-ı esasiye luzüm-ı kat'î vardır.

4- İzâhât-ı ânifeden anlaşıldığı üzere her iki tarafın reyî bazı hakâyıkı muhtevi olmaktan hâli değildir. Esasen bu mesele sırf

²⁶ Vifâk: Aynı düşüncede, aynı fikirde olma, muvâfakat, mutâbakat:

²⁷ İnkılâbat: Değişimler, inkılâplar

²⁸ İhtilâlât: Devrimler

²⁹ İrâe: Gösterme, bildirme.

³⁰ İbret-âmiz: İbret taşıyan, ibret veren.

³¹ Müşârün-ileyh: Kendisine işaret edilen, adı geçen kimse.

³² Münâvebe: Nöbetleşe iş yapma, nöbetleşme; Münâvebeten: münâvebe ile, nöbetleşerek

³³ Mevâdd: maddeler, meseleler, işler, konular:

³⁴ Meşkûk: Şüphe edilen, hakkında şüpheye düşülen, şüphe uyandıran, şüpheli;

³⁵ Tebeyyün: Belli olma, meydana çıkma, görülüp anlaşılma, ayan olma

³⁶ Tecessüm: Cisim ve vücut peydâ etme, hacimli ve vücutlu olarak aslı gibi görünme; Canlanma, göz önüne gelme, görünme.

muhakemât-ı nazariye ile hallolunamayıp bu babda bir fikr-i kat'i beyan edebilmek için nazariyattan ziyade her kavmin emzicesi³⁷ ve tabâyi'ini ahval ve şerâit-i içtimâiye ve icâbat-ı tarihiyesini nazar-ı itibara almak lazımdır. İngiliz kavmi öteden beri bir dereceye kadar müphem ve lastikli âdât ve teamülât-ı siyasiyeye ülfet peyda etmiştir. Öyle âdâtını - mahzâ bu müphemiyetlerinden nâşi- tadil ve hüsn-i muhafazaları sehl olduğu gibi kanunlardan ziyade daimî ve basiretkarâne bir tekâmüle de kabiliyetmâdır. Bunlardaki müphemiyetten ve sühûletle şekilden şekile girmekteki kabiliyetten İngilizler asla düçâr-ı müşkilât olmazlar. [12]

Kadim Roma ulemâ-yı hukuku mektebinde perverişyâb³⁸ olan Fransızlar ise bilakis vuzuh ve kat'iyyeti, kıyâsât-ı mantıkiyyeyi ve binaenaleyh mütun-ı kanuniyyeyi severler. Bu sebepten çoktan beri âdâtı, kavanin-i müdevvene şekline ifrağ etmek mesleğini tutmuşlar ve bunu - pek de haksız olmayarak- büyük bir eser-i terakkî addeylemişlerdir.

Fransa'da fırak-ı siyasiyenin İngiltere'ye nazaran daha ziyade müteşettit³⁹ olduğunu da itiraf etmelidir. Fransa'da siyasî fırkalar şekli-i hükümet gibi en esaslı meseleler hakkında müzekarât ve münakaşatta bulunup bunları kemal-i vuzuh ve kat'iyetle halletmek istiyorlar: Halbuki İngiltere'de fırkaları derin uçurumlar ile ayıracak böyle ağır ve müşkil meseleler yoktur.

Maahaza bu son zamanlarda memleket-i mezkurede dahi teşkilât-ı esasiyeye müteallik ihtilaflar tehaddüs ettiği gibi fırkalara da bazı meretebe teşettüt ve tefrik ârız olduğundan muharrer ve müdevven bir kanun-ı esasinin lüzumu hiss olunmaya başlamıştır.

1789 senesinden beri Fransa'da serzede-i zuhur olan⁴⁰ ihtilâlat ve inkilâbat-ı müteaddideye bu devirde birbirini müteakip isdar edilmiş olan kanun-ı esasilerin sebebiyet verdiğini iddia etmek dahi doğru olamaz. [13] Bilakis her ihtilal bir kanun-ı esasi tahririni istilzam⁴¹ eylemiş ve bu kanun ile ihtilal-i vâki'in netayici tayin olunmuştur. Cemahir-i Müttehide-i Amerikayı tesis eden Amerikalı İngilizlerin vatanlarına muharrer bir kanun-ı esasi bahsettikleri halde bu kanun yüzünden memleket-i mezkurede hiçbir ihtilal zuhur etmemesi de ânifü'z-zikr⁴² iddianın butlanını ispat eden ahvaldendir.

Maamâfih bir kanun-ı esasinin bilcümle hadisât ve mesâili ihtiva edebilmesi iddiası da doğru değildir. Bir milletin hayatı lâ-yeteğayyer birtakım cümel ve terâkibin zincir-i elfazıyla kayd u bend edilemez. Ahval ve muamelât-ı beşeriyyenin suret-i cereyanı tayinde âdâtın dahi

³⁷ Metinde "a'zice" şeklinde yazılmıştır. Kelimenin anlamı: Mizaçlar, huylar.

³⁸ Perverişyab: Terbiye edilen, eğitim gören.

³⁹ Müteşettit: Dağınık, karışık, perişan.

⁴⁰ Serzede-i zuhur olmak: Âniden ortaya çıkıvermek.

⁴¹ İstilzam: Gerektirmek.

⁴² Ânifü'z-zikr: Biraz önce, az yukarıda belirtilen, bahsedilen.

mühim bir mevki'i olması zaruridir. Kanun, âdâta vâsi' bir saha-yı tatbik bırakmazsa iki neticeden biri zuhur eder; ya âdât, mütun-ı kanuniyeyi pâyimal ederek onların sarâhatine rağmen kendi kendine bir mevkiyi işgale muvaffak olur; mesela Amerika'da hal böyle oldu; orada teamülât-ı siyasiye kanun-ı esasiyi hatta itmâm ile iktifâ etmeyip bazı cihetlerini tadil bile eylemiştir; veyahut âdât öyle bir mevki işgaline muvaffak olamaz. O halde kanun-ı esasi âlâtı noksan bir makine gibi atıl kalarak kendi kendine hükümden sâkıt olur. Fransa'nın 1791 tarihli kanun-ı esasisi bu kabıldendir. [14]

Bir memlekette sükun ve asayiş hükümferma ise ve teşkilat-ı esasiyeye müteallik mesâilin bir kısmında vahdet-i efkar hasıl olarak itiyadât-ı makbule-yi siyasiyede vücud-pezir olmaya başlamış ise ısdar olunacak kanun-ı esasilerin muhtasar olması ve yalnız başlıca mevadd ve mesâili ihtiva ve henüz efkar-ı umumiyenin müttehî olmadiğı noktaları hall ü fasl ederek hususât-ı saireyi örf ve adete terk etmesi muvafıkdır. Fransa'yı halihazırda idare eden 1875 Kanun-ı esasisi buna misal olur. Kanun-ı mezkur kuvâ-yı umumiyenin teşkilatını, bu kuvvetlerden herbirinin iktidar ve salahiyetini muhtasaran tayin ve irae ile iktifa ediyor. Ve zahir-i hale göre Fransız kavminin suret-i kat'iyede kabul ettiğı birçok kavâid-i esasiye ve teamülât-ı siyasiyeyi sarahaten fesh ve ilga etmemek suretiyle zımnem tasdik edip örf ve adâta hayli vâsi' bir meydan bırakıyor. [15]

İkinci Fasıl: Devlet - Hakimiyet - Tasnif-i Kuvâ

[1.] Devlet

5- Tam yani ahaliye, araziye ve heyet-i hükûmete malik olmakla beraber müstakil olan her cemiyet-i beşeriyeye devlet tesmiye⁴³ olunur. Bu manaya yakın olarak devlet kelimesi öyle bir cemiyetin teşâhhus-ı⁴⁴ kanunisine ve o cemiyeti, o şahs-ı kanuniyi teşkil eden müessesâta da delalet eder.

6- Devletin mebdei⁴⁵ beyne'l-ulemâ mübâhasât-ı⁴⁶ kesireye sebebiyet vermiş mesâildendir. Bazıları mukavele-i içtimâiye cemiyet-i beşeriyenin mebdei olduğuna zâhib olmuşlardır.⁴⁷ Bunların fikrince insanlar bidâyet-i halkında⁴⁸ hal-i tabiûde yani her türlü alâikten

⁴³ Tesmiye: İsimlendirme, adlandırma.

⁴⁴ Teşâhhus: Şahıs şekline girme, cisimlenme; kendini belli etme ayrılarak belirme, ortaya çıkma.

⁴⁵ Mebde: Başlangıç; başlama, zuhura gelme sebebi.

⁴⁶ Mübâhasat: Mübâhaseler, karşılıklı konuşmalar, fikir tartışmaları.

⁴⁷ Zâhib olmak: Bir düşünceye, bir zanna kapılmak, inanmak.

⁴⁸ Yaratma, yok iken yaratma anlamına gelen arapça (خلق) isim.

müberra⁴⁹ olarak istiklâl ve infirad⁵⁰ halinde yaşamışlar. Bilâhare müttefikân bir mukavele akdederek hal-i içtimâî vücuda getirmişler. Hal-i içtimâî, onlara hayat-ı müşterekenin menâfi'ini temin etmekle beraber hürriyet ve istiklallerinin dairesini darlaştırmış ve fakat buna mukabil kendilerine bazı hukuk-ı siyasiye bahşeylemiştir. Bu nazariyenin red ve iptali zımnında bi-hakkın denilmiştir ki insanların bir aralık [16] hal-i tabiide yaşamış oldukları ve bilâhare böyle bir mukavale-i içtimâîye akdeyledikleri iddiasını teyit edecek hiçbir eser ve emareye destres olunmadığı gibi gerek hal-i tabiî diye tasavvur olunan hal-i maişet ve gerek mukavele-i içtimâîye faraziyesi tabiat-ı beşeriye ve tarih-i insaniyet hakkındaki en kat'i, en mevsuk⁵¹ malumatımıza da mugayirdir.

İnsanların devlet halinde toplanması her zamanda, her mekanda vuku bulmuş bir hadisedir. Bu, tabiat-ı beşeriyenin bir cüz-i layenfekki⁵² olan kabiliyet-i temeddün⁵³ hâssasının umumî, istisnâ kabul etmez bir tezahürüdür. Hal-i içtima ne eser-i tesadüf ve ne de insanların keyfi olarak ihdas ettikleri bir hal-i musannadır.⁵⁴ O esbab-ı tabiiyeden mütevellit bir hadise-i tabiiyedir. Devlet mevcut olmak için birçok insanların birlikte yaşamaları, aynı arazide mütemekkin⁵⁵ olmaları, müşterek bir hükümetin zîr-i hükmünde bulunmaları kafi olmayıp husûsat-ı mezkurenden maada bir de ırk, lisan, din, medeniyet, itiyadât-ı umumiye ve hususiye, teşkilat-ı içtimâîye, siyasiye, iktisadiye ve beytiye cihetlerinden hiç olmazsa ekseriyet itibariyle beynlerinde vahdet ve müşâbehet bulunmak şarttır; bu suretle teessüs etmiş olan revâbıtın tül müddet müruruyla takviyetpezir⁵⁶ olmuş [17] olması da lazımdır.

7- Devlet bir gaye midir veyahut bir vasıta mıdır? Dâî-yi ihtilaf olan mesâilden biri de budur. Devletin gaye addolunmasından murad nef-i hassın daima nef-i amma feda edilmesi ve hukuk-ı efradın ihtiyacât-ı devlete tabi' bulunmasıdır. Vasıta itibar olunmasından da maksat devletin mücerred ahaliye ancak hal-i içtimâîni istihzar⁵⁷ ve temin ettiği hizmeti ifâ için mevcut olması nef-i âmm ile nef-i hassın hîn-i taarruzunda nef-i hassın nazar-ı itibara alınmasıdır.

⁴⁹ Müberra: Beri, müstesna, uzak kalmış.

⁵⁰ İnfirad: Ayrılıp tek ve yalnız kalma.

⁵¹ Mevsuk: Bir belgeye, bir vesıkaya dayanan, doğru, gerçek, sağlam; inanılır, güvenilir, itimat edilir.

⁵² Cüz-i la-yenfekk: Bölünemez, ayrılamaz parça.

⁵³ Temeddün: Medenileşmek.

⁵⁴ Musanna: Gerçekle ilgisi olmayan, uydurulmuş, uydurma, düzme.

⁵⁵ Mütemekkin: Yerleşmiş, ikamet eden.

⁵⁶ Takviyetpezir: Sağlamlaşmış, kuvvetlenmiş.

⁵⁷ İstihzar: Hazırlama, hazırlanma, hazır etme, hazır edilme.

Devletin efrada kıyas kabul etmeyecek derecede medid⁵⁸ bir hayata malik olduğu ve onun sinesindeki ensal⁵⁹ ve butunun⁶⁰ mütemadiyen tevâlî⁶¹ ve tecdidıyla silsile-i hayatı inkitâa uğramadığı nazar-ı itibara alınırsa bizâtihî -yani efrad-ı muayyeninin hayatıyla kaim olmayarak- ve li-zâtihî yani mevcut ve mücerret nesl-i hâzırn ikbal ve saadetine hadim bir alet mesabesinde olmayarak mevcut ve binaenaleyh bir “gaye” olduğunu kabul etmemek müşkil görünür. Bir batın⁶² vaz’ ettiği kanunlar, yaptığı istikrazât⁶³, akdettiği muahedât ile ensal-i âtiyeyi de mükellef tutabilmesi başka türlü nasıl izah olunabilir?

Bu fikrin yani devletin gaye itibar olunması nazariyesinin istibdada, cebr ve tazyik-i efrada saik olduğu iddia olunmuşsa da doğru değildir. [18] Zira her türlü fikr-i adaletten kat’-ı nazar devlet efrattan ancak cemiyetin hüsn-i muhafazası için elzem olan fedakarlıkları talep edebiliş haiz bulunduğu hukukun esası -ki kendi beka ve istiklalinin teminidir- aynı zamanda o hukukun mahdud olduğu fikrini de tazammun eder.

Nazariye-i mezkure -zulüm ve istibdada saik olmak şöyle dursun- bilakis efradın kendi ihtiyacât-ı âniye ve hodgamânelerini istifaya devleti alet ittihaz edemeyeceklerini ve iyi bir hükümetin ne maziye, ne istikbali, ne an’anât-ı tarihiyeyi ve ne de ensal-i âtiyeyi asla nazar-ı itibardan dür tutmamakla mükellef olduğunu telkin eder. [19]

[2.] Hakimiyet

İlm-i hukuk nokta-i nazarından devlet bir şahsa teşbih olunur. Bu şahıs hem kendini terkiş eden eşhastan hem de kendine müşabih olan eşhastan yani diğer devletlerden tamamıyla ayrıdır; hülâsa devlet hüviyet-i zatiyeyi haiz bir ferd-i itibarîdir ve hakimiyet onun şahsiyetinde mündemiçtir.

Devlet hem diğer devletler ile hem de kendi efrad ve azasıyla münasebâta bulunacağına nazaran hakimiyet, haricî ve dahilî namlarıyla ikiye ayrılır. Hakimiyet-i hariciye, mevcudiyet-i mahsusa ve müstakille-i devletin diğer devletler nazarında sübut bulmasıdır. Hakimiyet-i dahiliye mevcudiyet-i camia-i devletin efrad nazarında sübutudur.

Hakimiyet-i hariciye ve netayici hukuk-ı umumiye-i düvelin daire-i şümul ve tetkikine dahildir.

⁵⁸ Medid: Uzayıp giden, çok süren, uzun.

⁵⁹ Ensâl: Nesiller, soylar, kuşaklar.

⁶⁰ Butun: Soylar, nesiller, kuşaklar.

⁶¹ Tevellî: Dost olma, bir kimseye severek yaklaşma.

⁶² Batın: Soy, nesil, kuşak, göbek.

⁶³ İstikraz: Borçlanma, ödünç para alma.

Hakimiyet-i dahiliye, menafi-i milliye ve daima ile beraber heyet-i camia-i devletin kendisini terkib eden fâni eşhasın haricinde ve fevkinde olarak mevcut [20] olduğuna delalet eder. Efrad bu heyet-i camiaya itaatla mükelleftir. Ve illa cemiyet şuriş⁶⁴ ve tezebzüb⁶⁵ içinde yuvarlanarak perişan olur. Vazife-i itaatte kusur eden bulunursa kuvve-i umumiye onu cebren daire-i inkiyada idhal edebilir.

Bu suretle emir ve icbar salahiyetleri hakimiyetten neşet eder, fakat bu salahiyetleri nefis-i hakimiyetle karıştırmamalıdır. Bunlar, hesti-i devletin⁶⁶ ancak iki tezahür-i hukukîsidir.

9- Şu tarif ve izah olunan hakimiyet mefhumu doğrudan doğruya hakimiyet-i milliye nazariyesine saiktir. Filvaki devleti teşkil eden millettir. Binaenaleyh hakimiyet bittabi bütün millettir. Bütün millet diyoruz, hukuk-ı siyasiyeye, hakk-ı intihaba malik ahali diyerek efrad-ı milletin bir kısmını hariç bırakmıyoruz. Bila-tefrik sinn⁶⁷ ve cins ve servet kaffe-i eşhas devletin efradından oldukları gibi hakimiyete de öylece kaffeten hissedardırlar.

10- İzahât-ı ânifeden anlaşıldığı üzere hakimiyet, şahsiyet-i maneviye-i devleti müş'ir⁶⁸ bir tabir-i hukukî olduğu gibi devletin teşekkülü de bir hadise-i tabiiye olduğundan artık hakimiyetin asıl ve menşei hakkında dūr u diraz⁶⁹ mübahasâta bulunmak ve hakimiyet, Rabbu'l-enâm olan Halık-ı Teala hazretlerinin [21] kibel-i kudsisinden bazı eşhas-ı mümtazeye bahşolunmuş bir vekalet midir, veyahut beyne'l-efrad mün'akid bir mukavele-i içtimaiyenin netayicinden midir, buralarını taharri etmek zaidir.

Maamafih bu iki nazariyeyi yani hakimiyetin bir vekalet-i ilahiye olması nazariyesiyle mukavele-i içtimaiyeden münbais olması nazariyesini iltizam ve müdafaa edenler vardır. Fikrimizce bunlar ibtida hakimiyetle, hakimiyetten neşet eden salahiyetleri, sonra da salahiyetlerin kendileriyle onları icra ve istimal edenleri yekdiğerine birleştiriyorlar. Bir adamın heyet-i içtimaiyeye ait bilcümle iktidar salahiyetleri icra ve istimal ederek hayat ve şahsiyet ve hakimiyet-i devletin her vechile tecellisine vasıta olduğu çok defa görülmüş ve bu adama hükümdar unvanı verilmiştir. Mezkur iktidar ve salahiyetleri icra eden ve azası az çok kesir olan heyetlere de bu misillü unvanlar i'ta olunmuştur. Halbuki ister bir adam ister bir heyet olsun bunlara hükümdar ıtlakı haddizatında doğru olmayıp hükümdar-ı hakiki devlettir; hakimiyetten neşet eden iktidar ve salahiyetleri icra ve istimal

64 Şuriş: Karışıklık, kargaşalık.

65 Tezebzüb: Kararsızlık, karışıklık.

66 Hesti: Varoluş, varolma, mevcudiyet.

67 Sinn: Yaş.

68 Müş'ir: Haber veren, bildiren.

69 Dūr u diraz: Uzun uzadıya.

edenler hakimiyet-i milliyenin birer vasıta ve memurundan başka bir şey olmayıp o iktidarlar kendi yedlerinde vedia⁷⁰ hükmündedir. [22]

Hakimiyeti, hakimiyetten tevellüd eden salahiyetler ile bu salahiyetleri de onları icra ve istimal edenlerle karıştırmak, hepsini bir addetmek keyfiyeti pekçok kimselerde hakimiyetin mutlak, gayr-ı mahdud ve mesuliyetten müberra olduğu zehabını hasıl ettirdiği cihetle ayrıca şayan-ı tenkid u muahezedir. Hakimiyetin asıl ve menbanı umum ahalide görenler meyanında bile bu zehaba düşenler vardır. Her türlü ifratlara müsait olmasından dolayı cidden endişe-âver olan böyle tehlikeli bir zehabı bertaraf etmek için mu'tekadât-ı vicdaniye, adalet, menfaat gibi hukuk ile alakadar olmayan fikirler ileri sürülmüş ise de esasen bu fikirlerden istianeye zaruret olmayıp hakimiyetin her türlü kuyüd ve şurütten azade olmadığını delail-i hukukiye ile ispat etmek âsândır.⁷¹ Bu hususta biz şunu söylemekle iktifa ederiz ki hakimiyettar olan devletin efrad üzerinde birtakım hukuku var ise ancak temin-i beka edebilmesi içindir. Binaenaleyh bekası müemmen⁷² olduğu noktadan itibaren hukuku kalmaz. Daha vazih bir ibare ile devletin efrad üzerinde bazı hukuku haiz olması, onlardan bazı fedakarlıkları talep etmesi, bekasını temin edebilmek zaruretinin müstenid olduğundan bu fedakarlıkların miktarı zaruretin miktarıyla mütenasip olmak icap eder. Zira bera-yı zaruret tecviz olunan şeyin zaruret miktarıyla takdir olunması bir kaide-i esasiye-i [23] hukukiyedir.⁷³ Şu halde hakimiyet mutlak [ve] gayr-ı mahdud değildir.

11- Hakimiyet-i milliye esasının meşruiyeti ekseriya başka suretlerle ispat olunmak istenilmiştir.

Jean Jacques Rousseau'nun fikrinde bu esasın asıl ve menbai mukavele-i içtimaiyedir. Şöyle ki: Cemiyât-ı beşeriyenin bidayet-i teşekkülünde her şahıs, hal-i infirad demek olan ve kendisini gün-a-gün tehlikelere maruz kılan hal-i tabiiyi terk ve istiklal-i zatisinden feragat ederek cemiyetin ağuş-ı himayesine iltica eylemiş cemiyet de şu feragata mukabil onu her vechile himaye etmeyi taahhüt ederek bu babda meyanelerinde bir mukavele mün'akid olmuştur. Bu mukavele bittabi ittifak-ı ârâ ile husul bulmuş ve herkesin hakimiyetten hissemend olmasını temin etmiştir. Aksi takdirde mukavele vücut bulamayacak idi. Cemiyet bir kere teşekkül ettikten sonra efrad, onun zîr-i cenahında⁷⁴ hukuk-ı siyasiyeden, hakk-ı intihabdan, iktidar-ı siyasîden mütesaviyen müstefid olurlar; lakin cemiyet teşekkül edince, devletin temşiyet-i umûru için, ittihaz olunacak mukarrerâta ittifak-ı ârâ aramayarak

⁷⁰ Vedia: Emanet, ödünç.

⁷¹ Âsân: Kolay.

⁷² Müemmen: Korkusuz, emniyetli, güvende.

⁷³ Mecelle'nin 22. maddesinde yer alan "Zaruretler, kendi mikdarlarınca takdir olunur." kaidesine atıf yapılmıştır.

⁷⁴ Zîr-i cenah: Kanatları altı.

ekseriyet-i ârâ ile iktifa etmek zarurî görünür. Rousseau böyle ekseriyetle ittihaz olunan kararların mukavele-i içtimaiyedeki şerâite muvafakatını takdirde şüphesiz aldandıklarını beyan ile ekalliyette kalanlara teselli vermiştir. [24]

Diğer bir kısım muharrirler muhakemât-ı nazariye ve mütalaât-ı mücerrededen ziyade fiiliyâta ehemmiyet vererek diyorlar ki iktidar-ı siyasî mahza umumun menafi'i için mevcuttur. Bu halde menafi'-i umumiyenin tanzim ve idaresinde umum ahalinin müşareket ve muaveneti olmalı, herkes iktidar-ı siyasiye iştirak etmelidir. Diğer taraftan herhangi bir iktidar ancak iki vasıttan biriyle teessüs ve devam edebilir: ya ancak ahval-i fevkaladede istimali icap eden kuvve-i cebriye ile veyahut efkar-ı umumiyenin müzaheretıyla.⁷⁵ İmdi efkar-ı umumiyenin şek ve şüpheден vareste bir surette kemal-i vuzuh ile tecellisini temin eden yegane çare umum ahaliyi iktidar-ı siyasiye iştirak ettirmekten ibarettir. Bu nazariye bilhassa Fransa'da pek ziyade şuyu' bulmuştur, kadim Fransa'nın "États Généraux"⁷⁶ denilen mecalis-i umumiyesinde birçok defalar ileri sürülmüş ve 1789'da neşrolunan Hukuk-ı Beşer Beyannamesi'nin esasını teşkil ettiği gibi bir hayli müellefatta da bir hakikat olmak üzere dercolunmuştur.

Bu son iki meslek-i felsefi hakimiyet ile iktidar-ı siyasiyi yekdiğerine karıştırıyor. Bundan başka birincisi mukavele-i içtimaiye nazariye-i batılasına istinad ediyor. İkincisi menafi-i umumiye-i milliye ile mecmu-ı menafi-i şahsiyeyi [25] bir addederek devletin bir vasıta olmasını (7 numaraya müracaat) tervec ediyor.

12- Hakimiyet-i milliye esası, ekseriyet tarafından bir mütearife-i hukukiye olmak üzere kabul olunmuştur. Lakin bu babda başka nazariyeler de dermeyan olunmuştur.

Bunlardan biri iktidar-ı siyasî ile müteradif⁷⁷ addettiği hakimiyeti bir vekalet-i ilahiyeye müstenid addediyor. Bu nazariye erbabınca hükümdarlara hüküm ve iktidar -hâşâ- min 'indehû'⁷⁸ doğrudan doğruya tevcih ve tefviz olduğundan bunlar fiil ve amellerinden dolayı ancak huzur-ı ilahîde mesul ve muateb⁷⁹ olurlar. Bu nazariye inkılab-ı kebirden evvel Fransa'da hükümferma olan idare-i mutlakanın nazariyesi olup Bossuet'in⁸⁰ tarih-i mukaddesi esas ittihaz ederek yazdığı

⁷⁵ Müzaheret: Arkalama, koruma, yardım etme.

⁷⁶ Fransız Devrimi'nden önce görev yapmış parlamentoya verilen genel meclis anlamındaki ifade.

⁷⁷ Müteradif: Birbirine bağlı, tâbi olan.

⁷⁸ Min 'indehû: O'nun katından.

⁷⁹ Muateb: Azarlanmış.

⁸⁰ Jacques-Benigne Bossuet (1627-1704), vaazlarıyla tanınan Fransız piskopos ve ilahiyatçı.

"*Politique*"⁸¹ namındaki eserde şerh ve izah olunmuştur. Daha sonraları Joseph de Maistre⁸² ve de Bonald⁸³ nam müellifler de bu nazariyenin mürevvic⁸⁴ ve müdafî'i olmakla iştihar ettiler.

Kanonistler hakimiyetin kibel-i ilahiden sudur ve neşet ettiğini tasdik ile beraber hakimiyet-i milliyeyi de kabul ederler. Bunların fikrince millet, hakimiyetin menba'ı değil vedî'idir. Millet, hakimiyetin icrasını hükümdarlara tefviz eder ve hükümdarlar doğrudan doğruya milletin huzurunda mesul olur. [26]

Başka bir nazariye tıpkı milletin teşekkülü gibi kuvve-i siyasiyenin teessüsünü de bir hadise-i tabiiye ve zaruriye addediyor. Fakat akıl ve irade-i beşer acaba bu hadiseye bigane midir? Bu nazariye erbabı bunu ispat edemiyor.

Nihayet bazı âlî-kadr mütefekkirler hakimiyet, aklın ve adl-i hakkın olduğunu beyan etmişlerdir. Hükema-yı mümaileyhimin takip ettikleri maksat-ı memduh, hakimiyet-i milliyenin kudret-i fevkaladesine karşı bir had vaz' etmektir. Lakin bu babda serdeyledikleri mütalaât müphemiyetten âri ve derece-i kifayede mahiyet-i hukukiyeyi haiz değildir.

13- Rousseau'nun ve hakîm-i mümaileyhten sonra 1791 tarihli Fransa Kanun-ı Esasisinin hakimiyeti atıf ve isnad ettikleri evsaf-ı esasiyeye yani adem-i kabiliyet-i inkısam, adem-i kabiliyet-i ferağ, mürur-ı zaman ile adem-i zeval vasıflarına dair pek çok mübahasât cereyan etmiştir. Biz bütün bu mesaili hal için bizzat hakimiyet ile hakimiyetin tatbik ve icrası cihetlerini tefrik ve temyiz etmek kâfidir itikadındayız. Hakimiyet-i devlet, bilcümle şahsiyetler gibi bittabi, gayr-ı kâbil-i inkısam, gayr-ı kâbil-i ferağ, mürur-ı zamanla gayr-ı kâbil-i zevaldir. Ve illa o hakimiyet mahv ve nâ-bedid⁸⁵ olur. Lakin hakimiyetin icrası nâfi' olacak surette müteaddid kimselere, müteaddid [27] heyetlere tevdi olunabilip hakimiyet-i milliyenin süver-i icraiyesinden biri olan bu usul -ki usul-i niyabet veyahut hükümet-i bi'l-vasıta usulü namıyla maruftur- hakimiyet-i milliyeye esasına ve bâlâdaki evsaf-ı esasiyeye muğayir addolunamaz. Bir adamın, bir aile-i hükümdarının hakimiyet-i milliyeyi gasp etmesi asla tecviz edilemezse de millet doğrudan doğruya icra-yı hakimiyetten feragat ederek zimam-ı umûrunu⁸⁶ emniyet ettiği

⁸¹ Eserin tam ismi "*Politique tirée de l'Écriture Sainte*" (Kutsal Kitap Işığında Siyaset) şeklindedir, 1709 yılında yayımlanmıştır. Metinde "tarih-i mukaddes" yazılmış olan ibare de "Kitab-ı Mukaddes" şeklinde olmalıdır.

⁸² Joseph de Maistre (1753-1821), mutlakiyet idaresini savunan filozof, hukukçu ve diplomattır.

⁸³ Louis de Bonald (1754-1840), devrim karşıtı ve muhafazakar fikirleriyle bilinen Fransız filozof ve siyaset bilimci.

⁸⁴ Mürevvic: Tervic eden, yayan.

⁸⁵ Nâ-bedid: Belirsiz, görünmez olan.

⁸⁶ Zimam: İdare, yular, dizgin.

kimselere tevdi etmesi meşrudur. Hatta bu kimseler kendi seleflerinin yerini tutmak için cebr u şiddet istimal etmiş olsalar bile millet onları re's-i kâra⁸⁷ geçirmek salahiyetini haizdir. [28]

[3.] Tasnif-i Kuva

14- Her şahsiyet gibi devletin şahsiyeti de birtakım efâl ve harekât ile tecelli eder. Bu efâl ve harekât da uzuvlar tarafından ifa olunur. İstilahat-ı hukukiyeden olmak üzere "kuvvet" kelimesi hem devletin uzuvları hem bu uzuvların ifa ettiği efâl ve vezâif manasında istimal olunur. Mesela "Devlet-i Aliyye'de kuvve-i teşriye Meclis-i Mebusan ile Heyet-i A'yan namlarıyla başka başka iki heyeti muhtevi bir Meclis-i Umumi'ye mevdu'dur" ibaresindeki "kuvve-i teşriye" terkibi vazife-i teşriye manasına olduğu halde "falan meselede kuvve-i teşriye ile kuvve-i icraiye arasında ihtilaf veyahut ittihad-ı efkar vardır" cümlesindeki "kuvvet" kelimesi uzuv, heyet manasında istimal olunmuştur.

"Kuvvet" tabirinin bu vechile elfaz-ı müştarekeden olması, hem uzuv hem fiil ve vazife manasında müstamel⁸⁸ bulunması tefrik ve tasnif-i kuva meselesini pek ziyade teşviş eylemiştir. Bu tasnif-i kuva bahsinde esasen iki mesele vardır: 1) devlet, yekdiğerine irca'ı gayr-ı kâbil kaç türlü fiil ve hareket, kaç nev' vazife ve hizmet ifa eder? 2) bu mütenevvi⁸⁹ efâl ve vezâifin [29] icrası uzv-ı vahide tevdi olunmak mı iyidir, müteaddit uzuvlara mı?

Mesele-i ûlâ devletin efâl ve vezâif-i adîdesini bazı aksam-ı asliyeye irca' etmek, sınıflara ayırmak maksadına matuf sırf ilmî, tahlilî bir meseledir; ve aynı nokta-i nazardan tetkik ve mülâhaza olunmak şartıyla suret-i muhtelif ile hall u faslı mümkün değildir. Mesele-i sâniye ise bilakis amelıyyât ve tatbikât-ı siyasiyeye müteallik bir mesele olup her yerde her zamanda daima aynı süver-i tesviyeye iktiran⁹⁰ eylememiştir. Bunu ileride bahs-i mahsusunda şerh ve izah edeceğiz.

Birinci mesele yani tasnif-i vezâif meselesi esas-ı tasnif ittihaz olunacak nukât-ı nazara göre muhtelif neticelere mûsıldır.⁹¹ Faaliyet-i devletin mahall-i cereyanı olan mevadd ve hususât-ı muhtelif nokta-i nazarından tetkik-i keyfiyet olundukta devletin vezâif-i iktisadiye, vezâif-i askeriye, ta'mim-i maarife müteallik vezâif gibi birçok vezâifi olduğu görülür.

⁸⁷ Re's-i kâr: İşin başı, iktidar.

⁸⁸ Müstamel: Kullanılan.

⁸⁹ Mütenevvi: Çeşitli.

⁹⁰ İktiran: Yaklaşma.

⁹¹ Muvassıl: Ulaştıran.

Lakin gaye-i maksudeye atf-ı ehemmiyet etmeksizin tezahürât-ı muhtelif-i devletin eşkal ve evsaf-ı hariciyesini tetkik ile iktifa eden ilm-i hukuk nazarında tezahürât-ı mezkur ya mecburiyyu'r-riaye⁹² bir usul ve kaide vaz' ve ısdarından veyahut maddî bir fiil icrasından ibarettir. Bu suretle ilm-i [30] hukuk ef'âl ve vezâif-i devleti ikiye irca eder: 1) vazife-i teşriye ve tabir-i diğerle kuvve-i teşriye 2) vazife-i icraiye ve nâm-ı aharla kuvve-i icraiye.

15- Pek maruf olan başka bir nazariye bu kuvvetleri üçe iblağ⁹³ ediyor. Kanunu vaz' eden kuvve-i teşriye, kanunun ahkâmını tatbik eden kuvve-i icraiye, davaları hall u fasl eden kuvve-i kazaiye. Bu nazariye hukuk-ı esasiyeye müteallik mesâilde efkâr ve mütalaâtı bir hüccet kadar kıymet ve ehemmiyeti haiz olan Montesquieu'nun *Ruhu'l-Kavanin* namındaki eser-i meşhurunun on birinci kitabının altıncı faslında münderiç bir fıkraya bilhassa istinad etmektedir. Lakin bu fıkra kat'î ve sarih değildir. Montesquieu diyor ki:

“Her devlette üç nev' kuvvet vardır: kanunları vaz' eden kuvve-i teşriye, hukuk-ı düvele müteallik umûru icra eden kuvvet, hukuk-ı medeniyeye ait işleri ru'yet eden kuvvet. Birinci kuvvet ile hükümdar ya hakim, muvakkat yahut gayr-ı mahdud bir zaman için meriyyü'l-icra olmak üzere kanunlar vaz' ve mevcut kanunları fesh ve tadil eder. İkincisi ile akd-i sulh, ilan-ı harp, süfera kabul ve i'zam⁹⁴, asayişî temin ve istilaları bertaraf eder. Üçüncüsü ile mücrimlere mücazat tayin ve efradın davalarını [31] hall u fasl eder. Bu sonuncusunu sadece kuvve-i kazaiye, ikincisini de kuvve-i icraiye demek münasıptir. (...) Şu bahsettiğimiz üç kuvvetten kuvve-i kazaiye hiç mesabesinde değildir. Şu halde mütebaki ancak iki kuvvet kalır.”

Bu vechile Montesquieu kuvve-i icraiyenin umûr-ı dahiliyedeki salâhiyetlerinden yani asıl vezâif-i icraiyeden hiç bahsetmeyip kuvve-i mezkurenin mücerret münasebât-ı hariciyedeki vezâifini ta'dad ediyor. Binaenaleyh bu fıkradaki taksimât, kuva-yı devletin tam bir tasnifi sayılamaz. Bundan kat'-ı nazar hakîm-i mümaileyh nihayetu'l-emr kuva-yı umumiye-i ikiye irca ediyor; ve faslın alt tarafında kuvve-i teşriyeyi daima kuvve-i icraiyenin zıddı olmak üzere zikredip kuvve-i kazaiye namıyla ayrı bir kuvvetten hiç bahsetmiyor.

Filvaki Montesquieu fasl-ı mezkurun diğer bir cihetinde kuvve-i kazaiyeyi kuvve-i teşriye ve icraiyeden tefrik etmek lüzumundan kemal-i ehemmiyetle bahsediyor. Lakin mesele aynı mesele değildir. Montesquieu artık kuvve-i umumiye-i devleti tahlil etmeyip teşkilata müteallik kavaid-i esasiye teklif ediyor. İmdi kuvve-i icraiyenin şubât-ı muhtelifesini, umûr-ı idare ile umûr-ı kazaiyeyi aynı uzuvlara, aynı kimselere tevdi etmemeyi müstelzim bazı esbab-ı mühimme olabilir;

⁹² Mecburiyyu'r-riaye: Uyulması zorunlu.

⁹³ İblağ: Yetişen, ulaşan.

⁹⁴ İ'zam: Tazim gösterme, büyük görme.

olabilir değil, hakikaten vardır. Nitekim kuvve-i teşriyenin [32] aksam-ı muhtelifesini aynı uzuvlara tefviz etmemekte dahi öylece birtakım sebepler mevcuttur. Lakin sırf menfaat-i içtimaiyeye müstenit olan şu keyfiyet, yani gerek kuvve-i teşriye gerek kuvve-i icraiye mütөөdüt uzuvlara tefvizi, haddizatında ne kuvve-i icraiye ve ne de kuvve-i teşriyenin taaddüdünü, tabir-i aharla mesela kuvve-i teşriye kaç uzuva tevdi olunursa herbirinin mahiyet-i hususiyeyi haiz bir kuvvet addolunmasını istilzam etmez.

Kuvve-i kazaiyenin kuvve-i icraiye den ayrı bir kuvvet olduğunu iddia edenlerin istinad ettikleri delâilden biri de sair memurlar kâbil-i azl olduğu halde kuvve-i kazaiyeyi teşkil eden hükkamın la-yen'azil⁹⁵ olmasıdır. Şu tarz-ı istidlalden hükkamın la-yen'azil olduğu memleketlerde faaliyet-i devletin üç nev' tezahürü, kâbil-i azl olduğu yerlerde ise ancak iki nev' tezahürü olması ve vâzı'-ı kanun hükkamın la-yen'azillığı usulünü vaz' ve tesis veyahut ilga etmekle bu tezahürâtı tezyid ve tenkis edebilmesi neticesi çıkar ki batıldır. Zira evvelce beyan olunduğu üzere bizim burada tetkik ettiğimiz mesele faaliyet-i devletin tezahürât-ı muhtelifesinde mevcut evsaf ve ahval-i müştereke-i mümeyyizeyi bularak bu tezahürâtı bazı aksam-ı asliyeye irca ile tasnif eylemektir. Bu ise bir mesele-i ilmiye olduğundan zaman ve mekan ile mukayyet ve vâzı'-ı kanunun keyf ve ihtiyarına tabi değildir. Bundan sarf-ı [33] nazar la-yen'azillik sınıf-ı hükkama münhasır olmayıp mesela Fransa'da mekatib-i âliye muallimîni dahi bu imtiyazdan istifade etmektedirler. İmdi la-yen'azillikten müstefid ne kadar sınıf-ı memur varsa her birini ayrı bir kuvvet mi addedeceğiz? Bir de la-yen'azillik bilcümle hükkama da şamil değildir. Mesela bizde mehakim-i idare, Fransa'da gerek mehakim-i idare gerek mehakim-i sulhiye ruesa ve âzâsı kâbil-i azldır.

Hülasa-i kalam la-yen'azillik, adaletin hüsn-i tevzi'ini temine matuf bir tedbir olmaktan fazla bir şey değildir. Kuvve-i kazaiyenin ayrı bir kuvvet olup kuvve-i icraiyenin bir şubesi olmadığı iddiasını teyit edebilecek cihet, hakimın tatbik-i kanundan başka bir vazifesi olduğu veyahut hiç olmazsa kanunun hakim tarafından suret-i tatbikiyle hakimın gayrisı tarafından tatbiki arasında esaslı bir fark mevcut bulunduğuy keyfiyetin[in] sübutudur. Bu keyfiyet ise şimdiye kadar ispat olunamadığı gibi bundan sonra da olunamayacağı bi-hakkın iddia olunabilir. Bu batıl nazariyenin taraftarânı hükkamın müstakil bi'r-re'y olup kuvve-i idarenin nüfuz ve tesiri tahtında bulunmaması lüzumuna dair pek güzel birtakım ilel ve esbab ityanıyla iktifa ediyorlar. Anlaşıyor ki bunlar devletin ancak uzuvlarını piş-i mütalaaya⁹⁶ alıyorlar. Halbuki bahis, uzuvlarda değil vezâifin tasnifindedir.

⁹⁵ La-yen'azil: Azledilememe.

⁹⁶ Piş-i mütalaa: Öne koymak, değerlendirmeye almak.

16- El-hasıl kuvve-i umumiyenin ameliyât ve tatbikâtındaki taksimâtını⁹⁷ [34] bir tarafa bırakarak tekrar edelim ki devlette asıl iki sınıf kuvvet vardır: 1) umumca muta⁹⁸ olacak kavaidi vaz' eden kuvvet, 2) onları tatbik ve icra eden kuvvet. Şu tefrik ve taksime tam manasını vermelidir.

17- Vaz' ve ısdarları en vâsi' manasıyla vazife-i teşriiyeyi teşkil eden kavaid hep aynı ehemmiyeti haiz değildir.

Bazısı şubât-ı aliyye-i devletin teşkilatını, ne suretle ifa-yı vazife ettiklerini, yekdiğeriyle olan revabit ve münasebâtını ve gerek hükümet gerek efrad cümlenin hayat-ı içtimaiyeye suret ve derece-i iştirakini tayin ve irae eder. Bu kavaiide kavanin-i esasiye namı verilir. Bunların vaz' ve ısdarı hususu, kuvve-i müessisenin⁹⁹ istimal ve icrası keyfiyetini teşkil eder.

Diğer bazı kaideler, kanun-ı esasının vaz' ettikleri esasları umumî bir surette ve eşhası ale'l-infirad¹⁰⁰ hiç nazar-ı itibara almayarak menâfi-i muhtelifi-i içtimaiyeye tatbik eder. İşte bilhassa kavanin bu kısım kaidelerdir. Bunların vaz' ve ısdarı hususu, asıl kuvve-i teşriyenin istimal ve icrası keyfiyetini teşkil eder. Diğer bir kısım kaideler de faaliyet ve tatbikâta ait teferruâta müteallik olup kanun-ı esasının ve asıl "kanun" dediğimiz kaidelerin icrasını ihzar ve teshil¹⁰¹ ve bazen de onları ikmal eder. Bu kısım kaidelere [35] nizamât namı verilir. Bunların vaz' ve ısdarı hususu kuvve-i tanzimiyenin istimal ve icrası keyfiyetini teşkil eder.

İşte bunlar yani kuvve-i müessise, kuvve-i teşriye, kuvve-i tanzimiye, vazife-i teşriyenin eşkal-i selâsesidir.

18- Şu üç kuvvetin hududu muayyen değildir; ve bir esas bularak o esasa tevfikan herbirinin sahasını tayin ve tefrik dahi imkan haricindedir. Bazı kavanin-i esasiye¹⁰² mecalis-i teşriyenin suret-i in'ikadına müteallik kavaid-i müteferriayı bile ihtiva edecek derecede kesirü'l-ahkamdır. Diğer bazısı esasa taalluk eden kaideleri beyan ile iktifa ediyor.¹⁰³ Kezalik usul-i müttihazeye göre kuvve-i tanzimiyenin de sahası az [ve]ya çok vâsi' olup kuvve-i teşriyenin daire-i salahiyeti mütেকabilen geniş veya dar olur.

⁹⁷ Bu mesele ileride bahs-i mahsusunda tetkik edilecektir. [m.n.]

⁹⁸ Muta': İtaat olunan, boyun eğilen.

⁹⁹ Kuvve-i müessise: Kurucu iktidar.

¹⁰⁰ Ale'l-infirad: Fert olarak, birer birer.

¹⁰¹ Teshil: Kolaylaştırma.

¹⁰² Fransa'nın 1791 tarihli Kanun-ı Esasisi bu kabildendir. [m.n.]

¹⁰³ Fransa'nın 1875 tarihli kanun-ı esasisi gibi. Bizim kanun-ı esasi ikisi ortası olup ne pek mufassal ne de pek mücmeldir. [m.n.]

Bu tenevvûât¹⁰⁴ şüphesiz müessisin veya vâzî'-ı kanunun arzu ve iradesine tabidir. Lakin bu arzu nadiren nazariyât-ı siyasiye ve içtimaiyeye mütabaat¹⁰⁵ edip ekseriya icabât-ı vakt u halin taht-ı tesirinde bulunur; bazı ahvalde kanun-ı esasinin pek etraflı, pek mufassal olması faidelidir; kanun-ı [36] mezkur medid, azim bir buhrana nihayet verdiği, birçok [me]vadd-ı mesail-i muhtelefun-fihayı¹⁰⁶ hall u fasl ettiği vakt iş bu merkezdedir. Diğer bazı ahvalde ise böyle bir kanun bilakis mazarrattan hâli değildir. Mesela teşkilat-ı esasiye mesailinin ekserisinde millet, müttehîdül-efkar ise mutûnda iltizam-ı kesret birçok müşkilata sebebiyet verir.

19- Mebhusun-anh¹⁰⁷ kuvvetler yani kuvve-i müessise, kuvve-i teşriiye, kuvve-i tanzimiye bazen müşterek uzuvlara maliktir. Her üç kuvvetin ayrı ayrı uzuvları olduğu [da] vardır. Üç kuvvet için yalnız iki uzuv mevcut olduğu da vâki olup mesela kuvve-i müessise ile kuvve-i teşriiye bir uzva, kuvve-i tanzimiye de diğer bir uzva tevdi edilmiş bulunur. Her üç kuvvetin ferd-i vahidde, heyet-i vahidede içtima ettiği de vardır.

Üç kuvvetten herbirinin kendine mahsus uzvu olduğu takdirde ehemmiyet-i cüz'iyeyi haiz bir meselenin kuvve-i teşriiyece taht-ı karara alınması ve buna mukabil kuvve-i tanzimiyenin pek mühim mukarrerât ittihaz etmesi ahval-i nadireden değildir.

Yukarıki halin aksi olarak aynı vazifenin müteaddit uzuvlar tarafından ifa edildiği de vâkidir. Bu vechile birçok memleketlerde “kanun”, hükümdar ile a'yan ve mebusân meclisleri tarafından müştereken vaz' olunur. Kezalik kuvve-i tanzimiye bir ehemmiyet-i gayr-ı mütesaviye¹⁰⁸ ile birçok memurîn-i idare iştirak eder. [37]

20- Gelelim vazife-i icraiyeeye. Bunun da muhtelif ve müteaddit eşkali vardır. Evveleminde şu cihet nazar-ı itibara alınmalı ki kanun, efrad tarafından ekseriya tayî'an¹⁰⁹ icra olunup kuvve-i umumiyenin müdahalesine lüzum görülmez.

Kanunun kuvve-i icraiye tarafından tenfiz ve icrasına gelince bu icra ya münaza'un-fih¹¹⁰ olan umûra veya mahall-i niza' olmayan hususâta taalluk eder. Birinci takdirde icra hükmen hall u fasl olunan birtakım müşkiller, müddealar tevliid eder. Ale'l-ekser bu kısım-ı tenfiz

¹⁰⁴ Tenevvûât: Çeşitlenmeler, çeşitlilik, çeşit çeşit olmak.

¹⁰⁵ Mütabaat: Uymak, tâbi olmak.

¹⁰⁶ Metinde hadd-i Muhtelefun-fiha: Üzerinde ihtilaf bulunan, anlaşmazlık konusu olan.

¹⁰⁷ Mebhusun-anh: Daha önce kendisinden bahsedilen.

¹⁰⁸ Mütesavi: Eşit, birbirine eş olan.

¹⁰⁹ Tayî'an: Bir işi kendi isteğiyle yapmak.

¹¹⁰ Münaza'un-fih: Üzerinde tartışma olan.

“mahkeme” denilen hususî uzuvlara tevdi olunup bunların heyet-i mecmuası kuvve-i kazaiyeyi teşkil eder.

Mehakim ekseriyetle iki kısma ayrılır. Birincisi mehakim-i adliyedir ki sırf menâfi’-i hususiyeye müteallik mesaili hall u fasl eder. İkincisi mehakim-i idaredir ki kuvve-i umumiyenin alakadar olduğu mesaili hall u hasm eder.

Mahall-i niza’ olmayan hususâta taalluk eden icraya gelince bu kısım tenfiz, mana-yı vasi’iyle kanunun şümül ve manası cihetinden bir gûne¹¹¹ ihtilaf tevellüt etmediğini tazammun eder. Bunun da uzuvları iki büyük kısma ayrılır. Birincisi kuvve-i siyasiyedir ki devletin kudret-i icraiyesini bilcümle arazi ve eşhas ve eşya üzerinde infaz eder. Kuvve-i siyasiye, meşagil-i siyasiyenin taksimât-ı tabiiyesine muvafık birtakım aksam-ı tâliyeye ayrılır.

İkincisi kuvve-i idaredir ki aynı kudret-i icraiye-i devleti ancak bir kısım [38] arazi ve bazı eşhas ve eşya üzerinde infaz eder. Bu da taksim-i a’malin icabâtına göre ikinci derecede birtakım aksama ayrılır.

21- Kuva-yı umumiyenin şu tasnifindeki kat’iyet, tatbikatta yoktur. Kuvve-i siyasiye ile kuvve-i idare, vazifelerinin mahiyeti itibariyle değil mücerret saha-yı faaliyetlerinin derece-i vüs’ati cihetinden yekdiğerinden farklı olduğundan salahiyetleri arasındaki hudud pek gayr-ı sabittir. Kah kuvve-i idare mezuniyet ve salahiyet-i vasi’aya maliktir. Kah kuvve-i siyasiye, bilakis bilcümle umûra muttali ve onlar hakkında i’ta-yı karar etmek hakkını muhafaza eder.

Bundan maada kanunun münaza’un-fih olan umûra müteallik icrasıyla mahall-i niza’ olmayan hususâta ait icrasını tefrik ve temyiz etmek nazariyâta kolay ise de tatbikatta bazen müşkildir. Mesela bir nazırın, devletten alacaklı olan bir kimsenin miktar-ı matlubunu tahkik ve tesviye etmesi muamelesine müddet-i medîde¹¹² bir hüküm nazariyâla bakılmıştı, halbuki bugün ekseriyet bunu idarî bir muamele addeder. Kezalik her iki nev’ icranın mevdu’ olduğu uzuvlar daima ayrı değildir. Memurîn-i idare nadiren olsa da yine bazen hüküm mahiyetini haiz mukarrerât¹¹³ ittihaz ettikleri gibi hükkamın da vesayet maddesinde olduğu gibi esasen mahall-i niza’ olmayan icraât ile iştigal ettikleri vâkidir.

22- Vazife-i teşriiye ve vazife-i icraiye ismen aynı uzuvlar tarafından ifa [39] olunur. Mesela; vazife-i teşriiyenin eşkalinden biri olan vazife-i tanzimiye, vazife-i icraiye uzuvlarına mevdu’dur. Kezalik vazife-i teşriiyenin uzuvları olan a’yan ve mebusân meclisleri çok kere vezâif-i idare ve kazaiye yani vezâif-i icraiye ile iştigal ederler.

¹¹¹ Gûne: Tür, tarz, yol.

¹¹² Müddet-i medide: Uzun süre.

¹¹³ Mukarrerât: Kararlar.

23- Devlet ile ferd beyninde nahiye, kaza, vilayet gibi tabii veyahut vaz'î¹¹⁴ birtakım heyât-ı mutavassıta¹¹⁵ vardır. Bunlar da hususî vazifelere, uzuvlara malik eşhas-ı maneviyeye, heyât-ı camiaya kıyas olunabilir. İmdi bu heyât-ı mutavassıtaya ait vezâifin hususî ve zatî uzuvlar tarafından ifası vâki olduğu gibi vezâif-i mezkurenin kısmen veya tamamen devlet uzuvlarına¹¹⁶ tevdi olunduğu da vardır. Diğer taraftan devlet, kendisine ait vezâif ve hidemâtın bazısında belediye rüesâsı, nahiye müdürleri¹¹⁷, mecalis-i idare gibi mahalli uzuvlar istihdam eder. Şu ifadâtın sıhhat ve vüsukunu anlamak için vilayet, nevahi ve belediye idarelerine müteallik kavaninimize bir nazar atfetmek kifayet eder.

24- İzahât-ı ânifeden¹¹⁸ müsteban olduğu üzere bir tahlil-i dakik sayesinde vazife-i teşriye ile vazife-i icraiye arasında tezahür eden fark, [40] vezaif-i mezkureyi ifa eden uzuvlar beyninde aynı mefrukiyeti intac etmeyip çok kere bir uzuv diğer uzva ait bazı vezaifle meşgul olur.

Kezalik devletin vezâifiyle vilayât ve nevahinin¹¹⁹ vezâifi arasındaki fark, uzuvlar beyninde aynı mefrukiyeti istilzam etmez, hayat-ı uzviyede olduğu gibi hayat-i içtimaiyede dahi gerek vazifeler gerek uzuvlar infisal¹²⁰ ve infirad¹²¹ halinde olmayıp yekdiğerine pek sıkı bir surette merbut bulunuyor. Bunların bi't-tahlil yekdiğerinden tefriki ancak nazariyâta mümkündür. [41]

Üçüncü Fasıl: Devletin Eşkal-i Mütenevviyası

25- Akvam-ı muhtelifede, tarihlerinin edvar-ı müteakibesinde devletin ahzettığı eşkal gayetle çoktur. Maamafih bu eşkalın bazı enva'-ı asliyeye irca'ı kâbilidir. Bu babda yapılacak tasnif muhtelif nukât-ı nazardan icra edilebilir.

[I.]. Kuvvetlerin Kimde İctima Ettiğine Göre Eşkal-i Devlet

26- Kuva-yı içtimaiyenin tarz-ı tatbik u icrası nazar-ı dikkate alınmayarak bu kuvanın heyet-i mecmuası kimde müctemi olduğu derpiş¹²² olunursa üç şekil devlet mevcut olduğu görülür.¹²³

¹¹⁴ Vaz'î: Sonradan konulmuş, vaz edilmiş.

¹¹⁵ Mutavassıt: Aracılık eden.

¹¹⁶ Mesela bizde vali. [m.n.]

¹¹⁷ Mahallince müntehap nahiye müdürleri maksuddur. [m.n.]

¹¹⁸ Anife: Biraz önce.

¹¹⁹ Şahs-ı manevi teşkil eden vilayât ve nevahi maksuddur. [m.n.]

¹²⁰ İnfisal: Ayrılma, yerini bırakıp gitme.

¹²¹ İnfirad: Tek başına kalma, yalnızlık.

¹²² Derpiş: Önde olan, göz önünde bulunan.

¹²³ Bu itibar ile eşkal-i devleti ilk tasnif eden Aristo'dur. [m.n.]

Birincisi hükümet-i vahiddir ki bunda bilcümle kuva-yı içtimaiye sahs-ı vahidin elinde müctemi bulunur. İkincisi kuva-yı mezkureyi halkın mahdud ve mümtaz bir sınıfına tefviz eden hükümet-i havastır. Üçüncüsü de mezkur kuvvetleri milletin heyet-i mecmuasına tevdi eden şekl-i hükümettir ki buna hükümet-i avam¹²⁴ namı verilmiştir. [42]

Dördüncü bir şekil olmak üzere hükümet-i diniyeyi teklif edenler var ki bunda kuva-yı içtimaiyenin menba'ı Halık-ı Teala hazretleridir. Lakin bu kendi başına bir şekil olmayıp diğer şekillerin her üçüyle imtizaç ve içtima edebilir.

Şu tarif ettiğimiz üç şekl-i devletten hiçbirinin saf ve gayr-ı muhtelit olarak şimdiye kadar hiçbir yerde görülmemiş olduğu ve bilcümle hükümâtın mahlut¹²⁵ yani eşkal-i selase-i esasiyenin derecât-ı mütefavitede mezcinden müteşekkil bulunduğu makam-ı itirazda serd ve ityan¹²⁶ olunmuştur. Bu itiraz, kuva-yı içtimaiyeye temellük ile kuva-yı mezkurenin tarz-ı infaz u icrası keyfiyetlerini ve tabir-i aharla bir hükümete icra-yı tesir u nüfuz eden avamil¹²⁷ ile bizzat o hükümeti yekdiğerine karıştırmak hatasından münbaistir.

Vakıa hükümet-i vahidde bir adamın yalnız başına bir devleti idare etmesi, hükümât-ı havass u avamda iktidar-ı siyasînin kısmen veya tamamen bir veya müteaddit kimselere tevdi olunması, bir hükümdarın eşraf-ı memleketle istişare etmeyecek ve gerek onların re'y ve nasihatlerini gerek efkâr-ı umumiyeyi nazar-ı itibara almayacak derecede müstebid olması, kezalik akvamın bir reise, bir heyet-i müdürâna inkıyad etmemesi muhal olmasa da pek nadirdir. Bunun böyle olduğunu ispat eden vukuâta hadd ü payan yoktur. Lakin [43] bütün bu ahval -icrası ne şekil ve tarzda olursa olsun ve ne gibi avamilin tesir ve nüfuzuna tabi bulunursa bulunsun- iktidar-ı siyasînin tek bir adam veya bir heyet-i mümtaze-i nâs veyahut umumiyet-i nâs yedinde mürtekiz¹²⁸ ve müçtemi olmasına mani' değildir. Bu hakikat, kuva-yı içtimaiye ashabının rıza ve muvafakatına müstenid bulunan ve iktidar-ı siyasîye müdahale ve iştiraki tazammun eden vekalet ve müsaadeler ile de vasıl-ı mertebe-i bedahet olup mezkur vekalet ve müsaadeler daima meşrut ve mukayyet ve kâbil-i ref u feshtir.

27- Hükümet-i vahid, -hükümet-i vahid kuva-yı içtimaiyenin mecmu'unu tek başına gayr-ı mahdud bir surette bila-murakabe tatbik

¹²⁴ Bizde "demokrasi"ye muadil olmak üzere öteden beri "hükümet-i avam" tabiri müstameldir. Fakat "avam" lafzının mana-yı marufundan dolayı tabir münasip değildir. Bunun yerine "hükümet-i umum" veyahut "hükümet-i ahali" tabirlerinden birinin istimali evla görünür. [m.n.]

¹²⁵ Mahlut: Katılmış, karıştırılmış.

¹²⁶ İtyan: Getirmek, delil getirmek, vermek.

¹²⁷ Avamil: Etkenler.

¹²⁸ Mürtekiz: Merkezileşmiş, yerli yerinde sağlam duran.

ve icra eden bir müstebidin vücudunu bi'z-zarure müstelzim değildir. Umûr ve meşâgil-i devletin kesret ve tenevvü'-1 fevkaladesine mebnî bir kere hükümdar, iktidar ve salahiyetlerinin kısm-ı a'zamını vekaleten ifa ettirmek mecburiyetindedir. Bundan maada taht-1 hükûm ü idaresinde bulunan milletin veya vekillerinin veyahut havass ve eşraf-1 memleketin ârâ ve nesayihine de müracaat edebilir ve bununla hukuk-1 hükûmrânisine nakisa ârız olmuş olmaz. Kezalik ahaliyi, vükela-yı milleti, eşraf ve zadeganı doğrudan doğruya umûr-1 hükûmete teşrik de edebilir. Bu vechile iktidar-1 siyasî-i hükûmdârînin icrasına efrad-1 tebaanın tesir ve nüfuzu olup [44] olmaması itibariyle hükûmet-i vahid ikiye ayrılır. Hükûmet-i mutlaka-i vahid, hükûmet-i mutedile-i vahid. Hükûmet-i mutedile-i vahid de ya âdiyen niyabî¹²⁹ veyahut meşrut olur. Şöyle ki iktidar-1 siyasî, hükümdar ile ahali veya bazı sunûf-1 mümtaze tarafından müntehab naipler, vekiller beyninde teamülen münkasım ise "hükûmet-i niyabiye-i vahid" ve eğer hükümdar ile iktidar-1 siyasîye sair iştirak edenlerin hukuk-1 mütekebbilesi kanun-1 esasi dediğimiz bir sened-i resmîde, bir ahitnamede sarahaten tayin olunmuş ise hükûmet-i meşruta-i vahid olur.

Hükûmet-i vahid ve ale'l-husus meşrut veya niyabî olan hükûmet-i vahid eftar-ı umumiyenin, nüvvab-ı millet ve a'yan-ı memleketin muhtelif cereyanlar takip ederek siyasî fırkalara ayrılmasına mani' değildir. Hükümdar fırkaların haricinde ve fevkinde olup hiçbir fırkaya müzaheret etmez. Ve hiçbirini cebr u tazyik altında bulundurmaz. Zira iktidar-1 hükûmdârîsini kimseye medyun¹³⁰ değildir. Bilakis cümle fırkalara muamele-i mütesaviye icra ve icabında ekseriyet fırkasının istibdadını ve ekalliyet fırkasının serkeşliğini men' ile mükelleftir.

28- Hükûmet-i havass: -Tabirin mana-yı lugavisinden de anlaşıldığı vechile- hükûmet-i havass, ahaliden mümtaz ve müstesna bir sınıfın ve binaenaleyh ekalliyetin¹³¹ hükûmran olmasındır. Havassan olmağa medar olan evsaf-ı [45] asalet, sinn, ilim, servet (bâ-husus servet-i gayr-ı menkule), sanat, ticaret, sıfat-ı ruhaniye gibi şeylerdir. Sınıf-ı havassan ma'dud olmak için bazen şu evsaftan biri kâfi olduğu halde bazen de iki veya daha ziyadesinin içtimaı şart olur.

Havass ya doğrudan doğruya veya vekilleri vasıtasıyla icra-yı hükûmet eyler. Ekseriya da her iki usulü mezcedip hukuk-1 hükûmrânîlerini kısmen bila-vasita ve kısmen bi'l-vasita icra ederler. Umumiyet üzere vazife-i teşriiye umum havassan müteşekkil meclis-i umumî tarafından doğrudan doğruya ifa olunur. Meğer ki havass bera-yı müzakere biraraya toplanamayacak derecede kesir olalar; o halde bi'l-mecburiye vekil tayin ederler. Vazife-i icraiye ise tabiat-ı maslahat

¹²⁹ Niyabî: Vekaleten.

¹³⁰ Medyun: Borçlu.

¹³¹ Ekalliyet: Azınlık.

iktizasından olarak ya tek bir adama tevdi olunur, bu adam bir hükümdar değildir, zira haiz olduğu iktidar ve salahiyet doğrudan doğruya nefesine ait olmayıp başkaları tarafından kendisine tefviz olunmuştur. Veya müteaddit vekillere ihale olunur, veyahut havasstan ma'dud olan bilcümle efrad beyninde münkasım olup o halde herbirinin müzakerât ve icraâta hakk-ı iştirak ve müdahalesi olur. Şu izahata göre hükümet-i havasstan bila-vasita veyahut nüvvab yani vekiller vasıtasıyla icra-yı hükümet olunabileceği gibi aynı zamanda her iki usulün de [46] mezci mümkün ve vâkidir.

29- Beyanât-ı sabıkadan anlaşıldığı üzere hükümet-i havassta, iktidar-ı siyasî müteaddit kimselere aittir. İmdi ittihaz olunmak istenilen bir kararda bunlar ittifak edemezse, aralarında ihtilaf-ı ârâ¹³² tehaddüs ederse ne olacak? Bazı memleketlerde re'y-i ekseriyetin tefevvuk ve galibiyeti usul ittihaz olunarak ekalliyet bu re'yi kabule mecbur tutulmuş ve ekseriyet husulü için ne kadar re'y lazım olacağı muhtelif nispetler ile tayin olunmuştur. Diğer bazı memleketlerde ise mücerret bir kişinin re'y-i muhalifi üzerine karar verilememek usulü kabul edilmiştir. Bir hükümet-i muntazamaya ancak birinci usul müsaittir. Bu usul kavi bir irtibat ve ittihad-ı içtimâinin mevcudiyetine delalet eder. Lakin ahlak ve itiyadât-ı makbule-i siyasiyenin fıkdanı halinde ekseriyetin ekalliyete, adedin akıl ve hikmete tahakküm ve tegallübüne de pek müsaittir.

İkinci usul, henüz mevcut veya ilga edilmiş olmakla beraber tesirâtı hâlâ bâki olan “hükümât-ı müttehîde” nam tarz-ı hükümete mahsus evsaf ve alâimdendir.¹³³ Bu usul, hukuk-ı ekalliyete riayeti taht-ı temine alırsa da hükümet-i merkeziyeyi atalet mahkum eder ve hayat-ı mahalliyenin faaliyeti sayesinde hayat-ı umumiyenin durgunluğu telafi edildiğini tazammun eder. [47]

30- Hükümet-i avam: Hükümet-i avam umumun, milletin hükümran olmasıdır.

Lakin “millet”ten maksat nedir? Millet, kavim, ümmet¹³⁴ gibi namrlar verdiğimiz heyet-i camiaya kimler dahildir? Bu, zahiren cevabı kolay görüldüğü halde ihtilafât-ı kesireye sebebiyet vermiş bir sualdir. Millet ile heyet-i içtimaiye mefhumları bir olduğundan ve bütün efrad, hayat-ı müştereke-i içtimaiyenin tezahürâtına müdahaledâr bulunduğu esasen millet, devleti teşkil eden bilcümle eşhastan mürekkep olup rical ve nisâyı, baliğ ve gayr-ı baliğleri, ağıniya ve fukarayı, ulema ve cühelayı, suleha ve mücrimini hep ihtiva eder. Lakin bütün efrad hayat-ı içtimaiyeye bir suret-i mümâsile ve mütesaviyede iştirak etmezler. Bazıları su'-i hareketleriyle inzibat-ı umumîyi ihlal

¹³² İhtilaf-ı ârâ: Görüşlerin farklılaşması.

¹³³ Alâim: Alâmetler, belirtiler.

¹³⁴ Bu kelimelerin lugat manaları bir olmamakla beraber bugün elfaz-ı müteradife gibi müstameldir. [m.n.]

edip, şayet tedabir-i tenkiliye¹³⁵ ve mani'a ittihaz olunmasa az zamanda hayat-ı içtimaiyenin inkıta'ına sebep olurlar. Diğerleri ise kudret-i fikriye ve ilmiyelerine, faaliyetlerine, servetlerine, kabiliyet-i tenasüliye veya akimlerine¹³⁶ göre heyet-i içtimaiye teşkilinden maksud olan teavün ve tenasura¹³⁷ az-çok muvaffakiyetle iştirak ederler. İmdi hakikaten avamperverâne olan kanunlar herkesin hukuk-ı siyasesini tayin ederlerken teavün-i umumîye iştirakteki kabiliyet ve iktidarın başlıca derecâtını nazar-ı itibara almaları icap eder. [48]

Bu kanunlar, bünyan-ı devletin teşkilat-ı esasiyesini yaptıkları esnada teşkilat-ı içtimaiyedeki layü'ad¹³⁸ ânât-ı rakikayı bir ayna gibi aynen göstermeseler bile bu ânâtın başlıca hutûtunu irae etmelidirler. Hiç olmazsa kesrete her şeyden ziyade kıymet ve ehemmiyet vermek gibi tabiat-ı eşyaya taban tabana zıt kaideler vaz'ından ictinab etmeleri taht-ı elzemiyettedir.

31- İşte ihtilafât buradan başlar.

Vakıa suleha ile mücrimîn, kibar ile sığar, rical ile inas beyrinde esaslı farklar mevcut olduğunda ve hüsn-i ahlak ashabını iktidar-ı siyasî-i millîden hissement etmek, bilakis mücrimleri mücrim oldukları için, inas ve sığarı ehliyet-i lazıme haiz olmadıkları için iktidar-ı mezkurenden mahrum eylemek lazım geldiğinde umum müttefiktir.

Lakin şu tabirât-ı mühimmenin şümül-i manasını tayin ve tahdid eylemek icap ettikte itilaf-ı efkar derhal münkatı olur. Hangi ceraim hukuk-ı siyasiyeden mahrumiyeti müstelzimidir? Suleha ile eşirrayı tefrik eden hudud ihtilafı bazen meşkuuk ise hudud-ı siyasî artık ne derece müphem olmak icap eder!! Umûr-ı siyasiye ile iştigale istidad ve liyakat hangi yaştan itibaren başlar? Bu yaşı tayinde bir farz-ı kanunî ile iktifa edilecekse sinn-i mezkur hukuk-ı medeniyeden istifade için muayyen olan yaşın aynı mı olmalıdır? Cinsiyet, bilcümle ahvalde itiraz ve muhalefet kabul etmez bir surette erkekler için hukuk-ı siyasiyeye nailiyeti müstelzim bir cihet-i istihkak, kadınlar için bir illet-i mahrumiyet addolunmalı mıdır? Nihayet insanlar arasındaki [49] hulkî¹³⁹ farkların çoğunu kabul eden fenn-i siyaset bu farkların cümlesini kabul etmemeli midir? Sinn-i rüşde vasıl ve namuskâr zükür arasında cinsiyet ve sinnden mütevellit tefavütler kadar müphem farklar vardır, herkesin iktidar-ı siyasî-i millîdeki hisse-i nisbiyesini tayinde bu farkları nazar-ı itibara almak lazım gelmez mi?

¹³⁵ Tenkil: Uzaklaştırma, örnek olacak bir ceza verme.

¹³⁶ Akim: Doğurmayan kadın, doğurtmayan erkek.

¹³⁷ Tenasur: Yardım etme, yardımlaşma.

¹³⁸ Layü'ad: Sayısız, sayılamayacak kadar çok.

¹³⁹ Hulkî: Yaratılıştan gelen.

32- Bütün bu mesâil-i müşkile ehemmiyet-i fevkaladeyi haiz olup bilcümle akvam için aynı suretle hall ü fasl olunmaları bittabi mümkün değildir. Bu babda basit, şuun-ı hilKate muhalif, adeta kaba bir nazariye vardır ki şudur: Hukuk-ı medeniyeden müstefid olabilmek için mübeyyen olan sinne vasıl olmakla beraber ağır bir mücazata mahkum olmamış olan bilcümle efrad, bir tek zümre itibar olunup iktidar-ı siyasi-i millînin icrası bunlara tevdi olunur; liyakat ve ehliyetleri, servetleri, hatta ilim ve faziletleri ne olursa olsun mezkur zümreye dahil bulunanların kaffesi iktidar-ı mezkurdan mütesaviyen hissement olurlar.

Hükümet-i avamda kuva-yı içtimaiyeye sahip addolunan “millet” lafzıyla zamanımızda hemen umumiyetle işte bu zümre kasdolunur. Bu nazariye birçok memleketlerde mevki-i tatbiki konulup iktidar-ı siyasiye malik olan zümre efradı arasında müsavat-ı siyasiye-i tamme tesis edilmek istenilmiştir. Lakin efrad-ı beşer beyninde mevcut hulkî ve gayr-ı hulkî tefavüt-i azîmi nazar-ı itibara almayarak şekil ve şemail ve etvar ve hasâil¹⁴⁰ ve iktidar-ı millî ve ilmî cihetleriyle ve daha sair cihetlerle gayr-ı müsavi olan böyle bir zümre efradını aynı hukuk-ı siyasiyeyi bahşetmek suretiyle müsavi kılmaya sa’y etmek [50] mukteziyât-ı fitrata¹⁴¹ mugayir olduğundan bir sa’y-ı bî-faidedir. Kavanin-i muharrere saha-yı siyasiyâtta böyle müsavat-ı müfrita tesis etmeye çalışmakta iken tatbikat ve itiyadât saha-yı mezkurede fitrattaki silsile-i meratib-i beşeriyeye mümasil bir silsile vücuda getirmeye mütemayildir.

33- Hükümet-i avamda millet ya bila-vasıta yahut bi’l-vasıta yani mebuslar; murahhaslar¹⁴² vasıtasıyla icra-yı hakimiyet eder.

Hükemadan Jean Jacques Rousseau bila-vasıta icra-yı hakimiyeti hakimiyet-i milliyenin bir netice-i zarurisi addeylemiştir. Rousseau diyor ki:

“Kanun irade-i milliyenin ifadesidir. İrade ise vekalet ile ifade olunamaz. Binaenaleyh irade-i milliye bila-vasıta beyan ve ifade olunmalıdır.”

Şu kıyasından da anlaşıldığı vechile hakîm-i mümaileyh hakimiyetin bila-vasıta icrası ancak umûr-ı teşriiyede kâbil olduğunu kabul ve itiraf ediyor. Bu babda serdettiği mütalaâtın hülasası şudur: “İktidar-ı siyasiye iştirak eden bilcümle efrad-ı millettten müteşekkil heyet-i umumiye, vaz’ı icab eden mecburiyyu’l-icra ahkam ve kavaidi bizzat müzakere edip taht-ı karara almaya salıhtır. Heyet-i mezkure olsa

¹⁴⁰ Hasâil: Hasletler, huylar, özellikler.

¹⁴¹ Mukteziyât: Gereklikler.

¹⁴² Bu bahiste mebus ve murahhas kelimelerine vâsi’ bir mana vermeli ve mesela ahali tarafından müntehap a’yana da teşmil edilmelidir. [m.n.]

olsa bir de umûr-ı kazaiye ile iştiğal edebilir. İcraya taalluk eden diğer umûr ve hususâta gelince heyet, bunların [51] ruyet ve tesviyesini kalilül'-miktar birkaç adama veyahut bir tek adama tefviz etmeye mecburdur.”¹⁴³

Bila-vasıta icra-yı hakimiyet usulü, şu suretle tahdid olursa bile, efrad-ı cemiyet için pek büyük bir meşgale-i daimedir. Bu usul, ahalinin yaşamak için çalışmak ihtiyacından vareste olduğunu ve hayat-ı umumiyeye müteallik umûru müzakereden başka meşgalesi olmadığını tazammun eder. Hatta bunun içindir ki mezkur usulü kabul etmiş olan hükümât-ı sağire-i kadimede aynı zamanda esaret ziyadesiyle revaç bulmuş idi. Bundan maada bu usulde, ahalinin mesalih-i amme için bir alaka-i şedide perverde etmesi, vazife-i siyasiyesini sıdk ve hulûsla ve kemal-i dikkat ve ihtimam ile ifa eylemesi ve müşkilat-ı mütehaddiseyi¹⁴⁴ icab-ı hal ü maslahata muvafık bir surette halledebilmek için umûr-ı câriye ile arîz ve amîk tevaggul ve iştiğal eylemesi lazım gelir. Bir de bu usul ancak akvam-ı sağirede kâbil-i tatbiktir. Binlerce [52] hatta milyonlarca insanlardan mürekkep bir meclisin içtimaı nasıl mümkündür? Ve böyle bir meclis nasıl idare olunabilir?

Şu beyan ettiğimiz şerâitin kaffesi biraraya gelmezse hükümet bila-vasıta millet için bir bâr-ı tahammül-fersa olup ahali az zamanda iktidar-ı siyasîsini herhangi bir mütegalibe memnunen terk ile temin-i maişet için işi gücüyle meşgul olur.

Sırf amelîyât ve tatbikat cihetinden tetkik-i keyfiyet eylediğimizde bu bila-vasıta hükümet-i avamın büyük mahzurlar[ı] müstelzim olduğunu görürüz. Hukuk-ı siyasiyeye malik halkın teşkil ettiği tabakayı kâsır bir idrak ve nakıs bir tecrübeden başka zabt ve idare edecek hiçbir kuvvet olmayıp mezkur tabaka kendi arzusuyla pişuva¹⁴⁵ ittihaz ettiği ruesaya bile çok kere inkıyad etmez. İmdi böyle bir kitle-i nâs, idare-i akvam için lazım olan evsaf ve meziyâta malik addolunmaz; bu kitle gerek kararlarında ve gerek intihaplarında keyif ve hevese tabi olup, kanunlarını ruesasını sebeb-i ciddi olmaksızın tebdil ve tağyire

¹⁴³ Bila-vasıta hükümet-i avam usulü İsviçre'nin bazı kantonlarında bir şekli-i muhaffef ve muaddelde caridir. Bu kantonlarda hukuk-ı siyasiyeye malik bilcümle ahalinin içtimaından teşekkül edip "Landsgemeinde" namı verilen meclisler, en mühim vezâif-i hükümeti bizzat ifa ederek hep intihap ile tayin ettikleri kanton meclis-i idaresiyle memurin-i hükümete ancak ikinci derece ehemmiyeti haiz umûr ve hususâtı terk ederler. Şu usul, mezkur kantonlar gibi sırf ziraat ve ra'î-i müvaşi ile imrar-ı hayat olunan ve ahali kalilül'-miktar olan memleketlerde kâbil-i tatbiktir. Hatta bu kantonlar bile umûr-ı cariyeye için bi'l-mecburiye vekil istihdam ediyorlar. Bu gibi ufak memleketler asla bila-vasıta hükümet lehinde bir misal teşkil edemezler. [m.n.]

¹⁴⁴ Mütehaddis: Meydana gelen, ortaya çıkan.

¹⁴⁵ Pişuva: Baş, hakim.

münhemik¹⁴⁶ bulunur; daima marazî bir heyecan içinde çalkanıp durur; bu teheyyüc-i daimîsine¹⁴⁷ ekseriya bir tegallüp, bir istibdad nihayet verir; bu tegallüp ve istibdad vesait-i fiiliye-i cebriye ile olabileceği gibi bazen de hal-i sabıkın bais olduğu daimî kargaşalıktan usanmış olan halkın niyazkârâne talep ve ricasıyla olur.

Nihayet bila-vasıta hükümet mübahasât ve müzakerâta da müsait değildir. Büyük bir milletin hukuk-ı siyasiyeye malik bilcümle efradı bir mekanda, bir meclis halinde [53] nasıl tecemmu¹⁴⁸ edebilir. Milleti, herbiri ayrı ayrı icra-yı müzakere etmek üzere müteaddit heyetlere ayırmak ise vahdet-i milliyeyi münhal olacağından bittabi meşru değildir. Farz edelim ki meclis toplandı, bittabi bunun bir reisi olacak; reis, evvelden ihzar olunmuş bir layihayı meclisin nazar-ı tasvibine arz edecek; imdi metin bir azim ve iradeye malik bir reisin mütereddit¹⁴⁹ bir meclise istediği gibi a'mâl-i nüfuz ettiği hakayık-ı malumedendir.

Rousseau'nun bâlâdaki kıyasına gelince bu kıyas sahih olsa bile şu beyan ettiğimiz pek mühim ahval ve esbaba karşı bütün ehemmiyetini kaybeder. Halbuki kıyas-ı mezkur sahih olmaktan pek baîddir. Kanun, irade-i umumiyenin ifadesi değildir. Kanun, ihtiyacât ve temenniyât-ı ahalinin def' ve is'âfı¹⁵⁰, muamelat-ı nâsa müteallik bir meselenin hallidir. Asıl tetkiki icap eden cihet, bila-vasıta hükümet-i avamın bu vazifeyi layık vechile ifaya salih olup olmadığıdır.

34- Bütün bu esbaba mebnîdir ki ekser memleketlerde hükümet-i bi'l-vasıta usulü ihtiyar edilmiştir. Oralarda ahali vezâif-i teşriye ve icraiye ile iştigal etmeyip kendi meyanelerinden intihap tarikiyle mutemedler, mebuslar tayin ile iktifa ediyorlar. Bu mutemedler, mebuslar da bizzat veya müteselsilen intihap edecekleri diğer murahhaslar¹⁵¹ vasıtasıyla kanunu vaz' ve tenfiz ederler.

Hükümet-i bi'l-vasıta, hükümet-i niyabiye, usul-i mebusiyet nam[ı] verilen şu usul, [54] evvelen intihabâtın süver-i icraiyesi, sonra da kuva-yı umumiyenin teşkilatı cihetlerinden birçok tenevvüât ibraz eder. Bunun hükümet-i havassa müşabehet-i zâhiresi¹⁵² vardır. Zira intihabâta, ahalinin en güzide, en mümtaz efradını meydâna çıkarıp kuva-yı içtimaiyenin icrasını onlara tefviz etmek maksadına matuf bir tedbir nazarıyla bakılabilir. Lakin bu müşabehet-i zâhire, mukarın-ı hakikat olmaktan baîddir. Hükümet-i havassa havass ve eşraf, icra

¹⁴⁶ Münhemik: Bir işin üstüne çok düşen.

¹⁴⁷ Teheyyüc: Heyecanlanma, coşma, deprenme.

¹⁴⁸ Tecemmu: Biraraya gelme.

¹⁴⁹ Mütereddit: Tereddüt içinde, kararsız.

¹⁵⁰ İs'af: Yardım istediğini yerine getirme.

¹⁵¹ Murahhas: Vazife ile gönderilen kimse, talimat verilen kişi.

¹⁵² Müşabehet-i zahire: Görünürdeki benzerlik.

ettikleri iktidar-ı siyasiye malik bulunuyorlar. Hükümet-i avamın niyabi şeklinde ise intihap olunan kimselerin mebusîn-i millet olmaktan fazla sıfatları olmayıp iktidar-ı siyasi daima ahalinin yed-i temellükündedir. Bundan şu netice çıkar ki; hükümet-i avamda mebusîn-i millet, kendi müntehiplerine karşı hiç olmazsa manen ve ahlaken mesuldür; ve bu mesuliyet hükümet-i avamın en mühim avamilinden biridir; halbuki bu mesuliyet hükümet-i havassa yoktur; zira havass, hal ve mevki-i içtimâilerini sırf sıfat-ı şahsiyelerine medyundur. Hükümet-i avamda ise milletin murahasaları, mebusları bilakis ancak ahali tarafından intihap olunmaları neticesinde iktidara mutasarrıf olurlar.

35- Hükümet-i bila-vasıtanın bir şekli muaddel ve muhaffefi vardır ki buna *referandum* derler. Bu usulde kanunlar kuvve-i teşriye tarafından ale'l-usul müzakere olunup taht-ı karara alındıktan sonra ahalinin nazar-ı tasvibine arz olunur; ahali bunları madde be-madde müzakere etmeyip toptan kabul veyahut reddeder. Referandum ya mecburî ya ihtiyarî olur. Mecburî [55] referandumda bilcümle kanunlar hakkında ahalinin re'y-i muvafakatını istihsale lüzum vardır; ihtiyarîde ise kanunlar, ancak devair-i hükümetten biri veyahut miktarı kanunen muayyen ahali tarafından talep vukuunda nazar-ı tasvib-i ammeye arz olunur.

Bu usul gerek kavanin-i esasiye ve gerek kavanin-i saire hakkında Fransa ile İsviçre ve Cemahir-i Müttehede-i Amerika'da tatbik olunmuştur.

Fransa'da İnkılab-ı Kebîr'in mübaşeretinden¹⁵³ az sonra içtima eden “*Convention Nationale*” nam meclis 21 Eylül sene 1792'de “her kanun-ı esasî ancak millet tarafından kabul ve tasdik olunduktan sonra meriyyü'l-icra olacağı” esasını vaz' eylemiştir. Bu vechile meclis-i mezkur tarafından taht-ı karara alınmış olan 1793 Kanun-ı Esasisi ile “Sene 3” tarihli kanun-ı esasî tasvib-i ammeye arz olunmuştur. Bu iki kanun-ı esasî de “ahkam-ı esasiyece yapılacak her gûna tadilâtın tasdik-i ammeye maruz olması” kaidesini vaz' eylemiştir. Diğer birçok kanun-ı esasiler -ezcümle Sene 8 Kanun-ı Esasisi- senatonun sene 10, sene 12 tarihli kararnameleleri, 1852 Kanun-ı Esasisi, 1852 ve 1870 tarihli senato kararnameleleri şerâit-i muhtelif tahtında olmak üzere hep re'y-i amma vaz' olunmuştur.

Bu suretle Fransa, kavanin-i esasiyede birçok kere referandum usulünü tecrübe eylemiştir. Bu tecrübelerde pek büyük ekseriyetlerin esas itibariyle yekdiğerine muhalif kanunlar tasdik ettiği görülmüştür. Re'y-i ammda [56] kâfi derecede vukuf olmadığı gibi sebat ve istikrar dahi yoktur.

İsviçre'de referandum usulünün tatbiki kadimdir. Lakin asıl Fransa İnkılab-ı Kebiri'nin tesirâtıyla orada usul-i mezkur vuzuh ve katiyyet

¹⁵³ Mübaşeret: Başlama.

peyda ederek tekemmül eylemiş ve zamanımızda gerek kantonların¹⁵⁴ gerek heyet-i umumiye-i müttehidenin en esaslı bir düstur-ı siyasîsi olmuştur. Kantonlar referandumu az çok vâsî' bir mikyasta tatbik ederek kimisi yalnız kavanin-i esasiyeyi kimisi de hem kavanin-i esasiye hem kavanin-i âdiyeyi tasvib-i ammeye arz eder. Bundan maada bazı kantonlar, re'y-i amma müracaat olunmasını talep etmek hakkını mücerret ahaliye bahşeder. Bazıları ihtiyarî referandumu kabul eylemiştir: Bunlarda mukarrerât-ı vakia resmen ahaliye tebliğ olunup bunun üzerine kanunen miktarı muayyen efrad mukarrerât-ı mezkurenin tasdik-i ammeye arz olunmasını talep edebilir. Diğer bazı kantonlar ise mecburî referandum usulünü tatbik ederek bilcümle mukarrerâtı -talep şart olmaksızın- ahaliye tasdik ettirirler. Nihayet bir kısım kantonların kavanin-i esasiyesi ahaliye kanun teklif etmek hakkını bahşeder.

Heyet-i umumiye-i müttehideye gelince bunun kanun-ı esasisi mucibince, yeniden bir kanun-ı esasi vaz'ı veyahut mevcut kanun-ı esasinin tadili icab ettikte ahkam-ı cedide behemehal ahali tarafından tasdik olunmalıdır. Kavanin-i âdiyeye gelince bunlar ihtiyarî referanduma tâbidir. Kavanin-i esasiye hakkında [57] ahaliye az çok teklif hakkı da verilmiştir.

İsviçre ahalisinin itidal ve dirayetlerine rağmen referandum onlar için pek de bais-i iftihar netayic tevliid etmemiştir. Mezkur ahali pek güzel düşünölmüş kanunlar[ı] bozmuş, kararlarında birçok defa ihtirasâta mağlup olmuştur. İ'ta-yı re'yden imtina ettiği de kesiru'l-vukudur.

Hükümât-ı Müttehide-i Amerika'yı teşkil eden hükümât-ı sağırede kavanin-i esasiye referanduma tâbidir. Hükümât-ı mezkure, hususât-ı âtiye için ârâ-yı ahaliye müracaat olunur: Evvela kanun-ı esasinin heyet-i mecmuasını tadil için bir meclis-i mahsus teşkiline lüzum olup olmadığını kararlaştırmak, sâniyen böyle bir meclis teşkiline karar verilmiş ise bunun tanzim eyleyeceği layiha-yı kanuniyeyi tasdik eylemek, sâlisen mecalis-i teşriye tarafından teklif ve müzakere edilip kanun-ı esasiye taalluk eden tadilât-ı cüz'iyeyi tasdik eylemek. Kavanin-i esasiyeden maada kanunlar için de referanduma müracaat usulü günden güne tevessü etmektedir. Hatta bazı hükümâtta bir kanun, mecalis-i teşriye tarafından taht-ı karara alınmazdan evvel o kanun hakkında ahalinin re'yine müracaat olunur. Heyet-i müttehidenin umumuna şamil kanuna gelince bu kanun referanduma tâbi olmayıp hükümât-ı sağıre mecalis-i umumiyesinin nazar-ı tasvibine arz olunur.

36- Hükümet-i avamda iktidar-ı siyasîye birçok kişi iştirak ettiğinden gerek mukarrerât ittihazında, gerek mebus intihabında bunların müttetik bi'r-re'y olması nadir olup ekseriyet üzere aralarında

¹⁵⁴ İsviçre heyet-i müttehidesini teşkil eden hükümât-ı sağıreye verilen isimdir. [m.n.]

ihtilaf-ı [58] efkar hasıl olur: Bu ihtilafât nasıl hallolunacak? Bunda artık kanun-ı ekseriyetin tatbiki yani ekalliyetin re'y-i ağlebîyete mütabaati zaruret hükmünü alır; zira her iki tarafın re'yinden hangisinin racih olduğunu tayin edebilecek bir mafevk¹⁵⁵ kuvvet yoktur. Bu babda yapılacak bir şey varsa o da hakikî, samimi, münevveru'l-fikr ve itidalperver bir ekseriyetin tahassülünü temin edecek tertibât ve tedabirin ittihazıdır. İşte bâlâda (22. numaraya müracaat) izah ettiğimiz avampesendâne¹⁵⁶ nazariye, bu tedabiri ihmal ederek fitraten gayr-ı müsavi olan kimselerin ârâsı beyninde müsavat-ı tamme-i siyasiye tesis ile adedin kuvvetini her şeye galip kıldığından dolayı bilhassa şayan-ı muahezedir. Anasır-ı içtimaiyeden herbirinin iktidar-ı siyasîdeki hissesini anasır-ı mezkurenin kıymet ve ehemmiyet-i zatiyeleriyle mütenasip bir surette tayin etmek elbette daha ziyade muvafık-ı akl u hikmettir.

37- Hükümet-i avam ister müsavat-ı tammeye müstenid veya silsile-i meratib-i beşeriye nazar-ı itibara alınmak suretiyle müteşekkil olsun ister bila-vasıta veya bi'l-vasıta icra olunsun daima iktidar-ı siyasî, na-müstehak veyahut ehliyet-i lazıme yi gayr-ı haiz add ve itibar olunan efrad hariç bırakılmak suretiyle vücuda gelen sınıf-ı ahali tarafından icra olunur. Binaberin kanun tarafından iktidar-ı siyasîyi ifaya davet olunan kimseler bir hak değil, bir vazife ve memuriyet icra etmiş olurlar. Bu hükümden bilhassa şu netice tevellüd eder ki mezkur siyasî vazife ve memuriyeti ehillerine tefvizde ne derece iltizam-ı dikkat ve ihtiyat olursa yine az olduğu gibi vazife-i mezkurenin ifası kendilerine [59] tefviz olunan kimseler, haiz oldukları iktidarı mücerret kendi menafi'-i zâtiyelerine değil, iktidar-ı siyasîye iştirak eden ve etmeyen bilcümle efrad-ı milletin menafi'-i müşterekelerine muvafık bir surette istimal etmekle mükelleftir.

[2.] Hükümetin Vasıtalı Olup Olmamasına Göre Eşkal-i Devlet

38- Ebhas-ı sabıkadan anlaşıldığı üzere gerek hükümet-i vahid gerek hükümet-i havass ve hükümet-i avam bila-vasıta icra olunabildiği gibi “vekiller” yahut “mebuslar” vasıtasıyla da icra olunabilir. Demek oluyor ki eşkal-i devlet iktidar-ı siyasînin tarz-ı tatbik u icrası nokta-i nazarından tasnif olundukta altıya baliğ oluyor: 1) bila-vasıta hükümet-i vahid, 2) bi'l-vasıta hükümet-i vahid, 3) bila-vasıta hükümet-i havass, 4) bi'l-vasıta hükümet-i havass, 5) bila-vasıta hükümet-i avam, 6) bi'l-vasıta hükümet-i avam.

İktidar-ı siyasînin bi'l-vasıta icrası meselesinde nazar-ı dikkate alınması lazım gelen bir cihet var ki o da “vekiller” ile “mebuslar”ı yekdiğerine karıştırmamaktır.

¹⁵⁵ Mafevk: Yukarı, üst.

¹⁵⁶ Avampesend: Halkın beğendiği.

Hükümet-i vahid ve hükümet-i havassta vekil istihdamının başlıca sebebi idare-i memlekete teferru eden la-yuad umûrun bir tek adam yahut adedi kalil adamlar tarafından ifa olunmasındaki adem-i imkan-ı maddidir.

Hükümet-i avamda ise mebus istihdamının birinci sebebi -bu sebep yukarıki sebepten zahiren farklı ise de hakikat-i halde mahiyetçe her ikisi birdir- pek az izdihamlı mecalis toplanmaktaki güçlük ile ahaliyi sık [60] sık kendi işleri başından kaldırmaktaki imkansızlıktır. İkinci sebep ahalinin mesail-i teşriiye ve siyasiyeyi hall ü fasla ehil ve muktedir olmamasıdır. Üçüncü bir sebep de avamdan müteşekkil kitlelerde muhtefi¹⁵⁷ tehlikelerdir. Mebuslar ruyet ve iktidarları, zeka ve irfanları sayesinde mesalih-i umumiyeyi ahsen-i vücuh ile ruyet etmek üzere ahalinin tayin ettiği kimselerdir ki ahali bunların hüsn-i intihabına ehil ve muktedir addolunur.

İmdi hükümet-i vahid ve hükümet-i havasstaki vekiller, hukuk-ı hususiyedeki vekil-i âdilere teşbih olunabilir. Mebuslar ise vekil-i âdilere asla kıyas olunamaz. Gerek hükümdarın, gerek havassın tayin ve istihdam ettiği vekiller iktidar-ı mahduda malik olup icraât-ı vakıalarından dolayı müvekkillerine hesap vermeye mecburdurlar. Mebuslar ise bilakis salahiyet-i vasiaya malik olup işbu salahiyeti icrada ahalinin arzu ve meramından ziyade ihtiyacât-ı hakikiyesini nazar-ı itibara almakla mükelleftirler. Vakıa mebusların ef'âl ve harekâtını millet daima teftiş ve murakabe¹⁵⁸ etmektedir. Lakin bu murakabe, mebusa katiyyü'l-müfad¹⁵⁹ bir talimatname verip ondaki mevaddı icra edip etmediğini tahkik ve tetkik etmek suretinde değil, mebusun ef'âl ve akvalinin hayat-ı içtimaiyeye olan tesirâtını takdir ve tenkid ile olur. Bazıları mebusluğu da vekalet-i âdiyeye kıyas etmek istiyorlarsa da bu kıyas, kıyas-ı maa'l-farıktır.¹⁶⁰ Mebusluktaki vekalet-i âdiye ahkâmının cereyanı asla tecviz olunamaz.¹⁶¹

Maamafih ale'l-umum hükümât-ı [61] bi'l-vasıtaadaki vasıtaları vekillere kıyas etmek fikrinde ısrar edilirse deriz ki; hükümet-i vahid ve hükümet-i havasstaki vekaletlere müvekkellun-bih¹⁶² malum ve muayyen ef'âlin icra ve ikmalinden ibarettir. Hükümet-i avamda ise müvekkellun-bih böyle malum ve muayyen olmayıp ahali tarafından ifası mebusa tefviz olunan şey mesalih-i umumiyenin ahsen-i süverde idaresidir. Her halde mebusları memurlara, diğer iki şekl-i hükümetteki

¹⁵⁷ Muhtefi: Gizli, saklı.

¹⁵⁸ Murakabe: Gözetlemek.

¹⁵⁹ Katiyyü'l-müfad: Kesin olarak ifade edilmiş.

¹⁶⁰ Kıyas-ı maa'l-farık: Birbirine benzemeyen şeyler arasında yapılan kıyas

¹⁶¹ Bu mesele-i mühimme ileride izah olunacaktır. [m.n.]

¹⁶² Müvekkellun-bih: Vekile havale edilen iş.

vekilleri de hukuk-ı hususiyedeki vekil-i âdilere kıyas etmek zannımızca daha muvafık-ı hakikattir. Mebusların vekil-i âdilere müsavi tutulmamasının en mühim neticesi bunların vekalet-i âdiyede olduğu gibi muayyen bir işi yapmakla mükellef olmayıp vâsi bir kuvve-i teşebbüsiyeye malik olmaları ve kendilerini azl ve tebdile ahalinin hak ve salahiyeti olmamasıdır.

[3.] Riyaset-i Hükümetin Suret-i Tefvizine Göre Eşkal-i Devlet

39- Yalnız kuvve-i icraiyenin teşkilatı ve makamât-ı devletin en yükseği olan riyaset-i hükümetin suret-i tefvizi nokta-i nazarından eşkal-i devlet tasnif¹⁶³ olunursa iki şekil görülür: 1) hükümet-i istihlafiye¹⁶⁴, 2) hükümet-i cumhuriye. Hükümet-i istihlafiyenin alamet-i mahsusası usul-i tevarüs olup bunda riyaset-i hükümet her yerde bir olmayan bazı kaidelere tevfikân bir tek aile efradına intikal eder. Hükümet-i cumhuriyeye gelince bunda riyaset-i hükümetin tefviz ve ihalesi irsten¹⁶⁵ başka suretlerle -ekseriya intihap tarikiyle- vuku bulur.

Hükümet-i vahid ile hükümet-i istihlafiyei yekdiğerine karıştırmamalıdır. [62] Vakıa hükümet-i vahid ekseriya hükümet-i istihlafiye şeklini iktisap edip her iki şekil müterafik olur. Lakin irs tarikiyle olmayarak yed-i vahidde kuva-yı içtimaiyenin tecemmu etmesi de mümkün ve vakidir. Diğer taraftan hükümet-i istihlafiye, hükümet-i havass ile de hem-vücut olabilir, bu halde aile-i hükümdarî sınıf-ı havassın en mümtaz bir unsuru olmaktan başka bir şey değildir.

Hükümet-i istihlafiye, hükümet-i avam ile dahi içtima edebilip bu takdirde hükümdar milleti temsil eden murahhaslardan ma'dud olur. Hülâsa: Hükümet-i vahidde iktidar-ı siyasînin tamamı daima şahs-ı vahid uhdesinde bulunur. Hükümet-i istihlafiye ise olabilir ki, hükümdar esasen havassa veya millete ait olan iktidarı şurût ve kuyûd tahtında icra etmekten başka salahiyete malik değildir. Hükümet-i avam ile hükümet-i cumhuriyei de bir addetmemelidir. Hükümet-i havass ekseriya cumhuriyet şeklini iktisa¹⁶⁶ edip sınıf-ı havass iktidar-ı siyasînin icrasını kayd-ı hayat ile yahut muvakkat bir müddetle nasb ve tayin ettiği vekillere ihale eder.

¹⁶³ Kelime tad'if/tazyif şeklinde yazılmışsa da uygun olan böyle yazmayı bağlama daha uygun bulduk.

¹⁶⁴ İstihlaf: Birisini kendi yerine geçirme.

¹⁶⁵ İrs: Soy.

¹⁶⁶ İktisa: Biriktirme, toplama, yığma.

[4.] Uzuuvarın Mũnferiden veya Mũtekabilen İcra-yı Vazife Etmelerine Gũre Eşkal-i Devlet

Eşkal-i devletin son bir tasnifi olmak üzere kuva-yı umumiyenin mũteaddit uzuvlara tefviz olunduğunu farz edelim, bu uzuvlardan herbiri ya kendi daire-i iktidar ve salahiyeti dahilinde mũnferiden yani diğer uzuvlar ile temas ve ihtilatta bulunmayarak ifa-yı vazife eder; yahut yekdiğerine mũtekabilen icra-yı tesir u nüfuz ederek beynlerinde samimi bir irtibat ve mũnasebet bulunur. Birinci takdirde hükümet-i icraiyyeye mũstakil, ikincisinde parlamenter namı [63] verilir. Bu iki şekil arasındaki farklar bahs-i mahsusunda izah olunacaktır. Bu son tasnif evvelkilerden ayrı ve mũstakil bir tasnif olup iktidar-ı siyasînin vekiller, mebuslar vasıtasıyla icra olunduğu şekiller ile ancak imtizaç edebilir. Bila-vasıta hükümetlerde bunun yeri yoktur.

-Son- [64]